

"תקופת מעבר" – מיזם הסיוע לתושבי דרום לבנון

(מרס - נובמבר 1976)

מקרה מבחן לגיבוש תפיסת סיוע אינטגרטיבי לאוכלוסייה

מקומית (סאל"ם)

אל"ם ארז¹

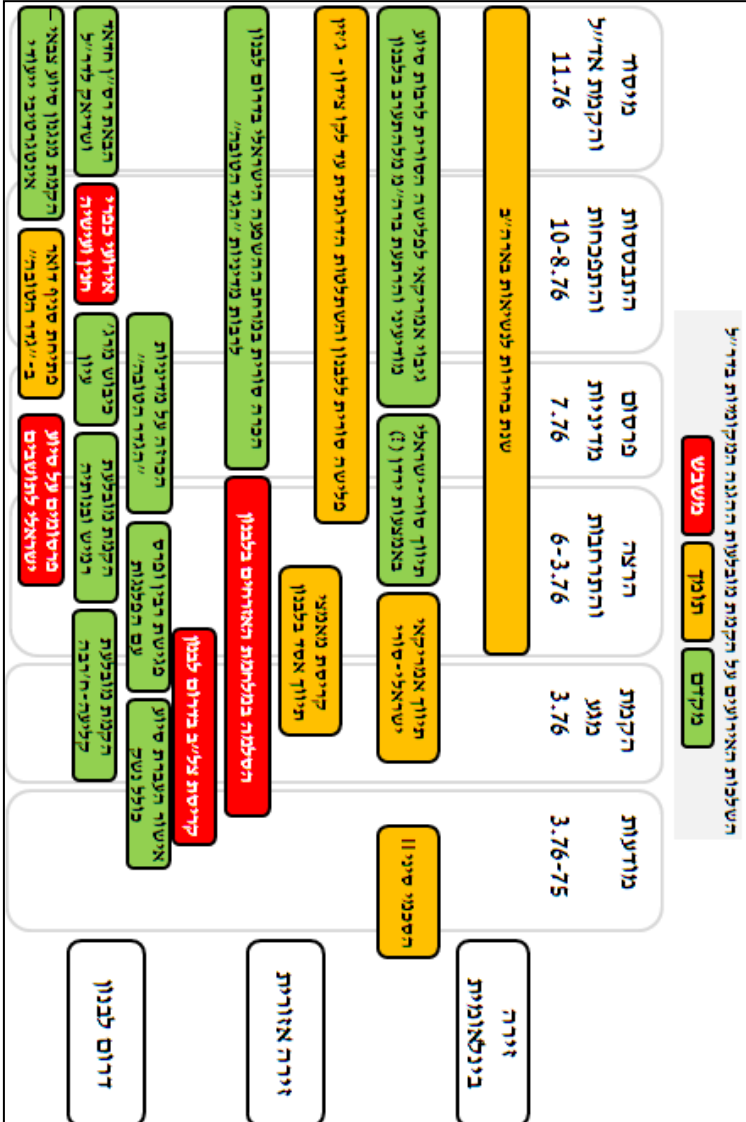
מבוא

מובלעות ההגנה המקומיות של תושבי דרום לבנון שהתעצבו במהלך שנת 1976 בסיוע מדינת ישראל הינם תוצאה של הצטלבות אינטרסים בין ארה"ב, ישראל וסוריה לבלימת חלל המשילות שהלך והתהווה במרחב לבנון ושאיים לפגוע באינטרסים חיוניים שלהם.

מול ההתפרקות המתמשכת של השלטון המרכזי בבירות בלחץ המלחמה העדתית בין המחנה המוסלמי (שכלל את אש"ף) לבין הנוצרים, בקשו שלושת השחקנים המרכזיים מחוץ ללבנון לפעול בתיאום ליצירת משילות חלופית במרחב לבנון, כזו שתמנע הקרנת איומים פוטנציאליים לאינטרסים שלהם - שיבוש התהליך המדיני שהובילה ארה"ב וערער הביטחון הלאומי הסורי והישראלי. תהליך עיצוב המשילות המקומית החלופית עמד במוקד ההתמודדות הישראלית עם השלכות מלחמת האזרחים בלבנון שפרצה בשנת 1975, ושהביאה ליצירת מציאות ביטחונית חדשה בגבול ישראל-לבנון עם התפרקות צבא לבנון (צל"ב) במרס 1976.

¹הכתב הוא אלוף-משנה באגף המודיעין. המאמר הינו תקציר של עבודה רחבה יותר שנכתבה בינואר 2014.

תמונה מס' 1: מיזם הסיוע בדרום לבנון – עיקרי האירועים בזירת

תהליך ההסתגלות הישראלית למציאות החדשה נמשך פחות משנה, בין מארס לנובמבר 1976. התהליך הובל ועוצב בעיקר ברמת הדרג האופרטיבי-טקטי, באמצעות השחקנים הצבאיים והמודיעיניים שפעלו באזור הגבול המשותף, ובראשות מפקד הפיקוד המרחבי, האלוף (מיל') רפאל איתן, שקידם את המיזם הביטחוני הרגיש מול המטה הכללי (המטכ"ל) ומשרדי ראש הממשלה והביטחון בתל אביב. היוזמה המקומית של יחידת המודיעין האנושי (יומינט) של אמ"ן, יחידה 504, שפעלה במרחב הלבנוני והשכיחה לזהות את ההזדמנות (שלב המודעות ואירוע הקמת המגע), ושל החטיבה המרחבית 769 שאפשרה את המגע ותמכה בקידום המיזם מתחילתו (שלב ההרצה ותחילת המיסוד), היא שעמדה בבסיס עיצוב וגיבוש המענה המבצעי הישראלי הייחודי לאיום שהתהווה בגבול ישראל-לבנון. שתי היחידות פעלו בשיתוף פעולה הדוק כצוות משולב מבצעי המצוי במגע ישיר עם המציאות הבעייתית שהתהוותה. יוזמה זו, שהחלה בניצול הזדמנות במהלך מפגש לילי בגדר הגבול, הפכה תוך פחות משנה למסגרת עקרון הפעולה הישראלי שקבע ראש הממשלה יצחק רבין ("נעזור להם לעזור לעצמם"), מדיניות ישראלית רשמית שכונתה על ידי שר הביטחון בממשלת רבין, שמעון פרס, מדיניות "הגדר הטובה". מדיניות זו היא שהניעה את הקמתה של יחידה צבאית ייעודית לניהול הסיוע האינטגרטיבי לתושבי דר"ל (יחידת "אזור דרום לבנון", אד"ל).

מאמר זה יבחן את השאלה, מהם הפרמטרים להקמתו ותחזוקו של מיזם הסיוע האינטגרטיבי, (שילוב של מאמצים אזרחיים וצבאיים) לאוכלוסייה מקומית (סאל"ם)² ותנסה לשרטט את תפיסת ההפעלה של מיזם מבצעי ייחודי זה על שש תחנותיו, הפרמטרים הקריטיים למימושו ולהצדקת המשך ביצועו, ותציג גם מספר שיקולים בעצם ההפעלה. מענה לשאלה זו ייעשה באמצעות ניתוח פרטני של מקרה מבחן המציג את התהליך שקדם להקמת יחידת "אזור דרום לבנון" (אד"ל) של מפקדת פיקוד הצפון (פצ"ן) ב-1 נובמבר 1976 וכונה אז על ידי נחשוני המיזם המבצעי, "תקופת מעבר". דגש מיוחד יינתן לשש תחנותיו של המיזם - ארבעת הראשונים הינם ארבעה שלבים:

² סאלם בערבית פירושה, חזק, איתן ויציב. זאת בניגוד למצב המצוי בגבול, המתאפיין בחלל משילות, היעדר ביטחון אישי וקריסת המשטר המרכזי. באנגלית לתופעה זו ניתן לקרוא

Integrated Adjacent Internal Defense - IAID

מודעות, הרצה והתרחבות, התבססות והתפכחות ראשונית, ומיסוד והקמת יחידת אד"ל, והשניים הנותרים הם אירועים משמעותיים שהאיצו את התהליך: הקמת המגע והחלטה על מדיניות "הגדר הטובה" שהביאה להקמת יחידת אד"ל. השלד הכרונולוגי מהווה בסיס להצבעה על הפרמטרים הקריטיים שאפשרו את התהליך: מניעים, מאיצים ומסייעים. על בסיס מסגרת זו, יצביע המאמר על חמישה אינדיקטורים קריטיים העשויים לאותת על איבוד תועלתו של המיזם או המפעל שהוקם והיותו פוטנציאל להיווצרות סיכונים המעמידים בספק את המשכו.

"הטלטלה" הנוכחית במזרח התיכון, מתאפיינת בקריסת משטרים ערביים מרכזיים ובהתהוות מרחבים נמוכי משילות במדינות ובאזורי הגבול הסמוכים לישראל. היווצרות מרחבי הספר³ הללו מייצרת הזדמנויות רבות לבחינת תועלתו של מענה ייחודי ובלתי שגרתי זה (irregular)⁴, מול החלופות הלאומיות המקובלות, ובעיקרן הצבאיות. החלופות המכוונות סיכול אישים ואמצעים פועלות בתגובה להיווצרות איום קונקרטי. פעילות זו מייצרת, בסופו של דבר, מערכות התשה ממושכות שבסופן, בליט ברירה, נעשית השלמה עם האיום, או, מנגד, נגררת המדינה המאוימת למהלכים צבאיים משמעותיים להשמדת תשתיות האיום וטיהור השטח. דוגמה בולטת הינה המענה הצבאי לאיום הפח"ע שהתפתח במהלך שנות ה-70' באזור ה-'פתחלנד' בלבנון. בתגובה לאיום שהלך וגבר, נכנסה ישראל למערכת התשה בעצימות נמוכה של תקיפות ופשיטות עם הישגים מבצעיים מוגבלים. היעדר התכלית המבצעית ההתקפית ובלא הכרעה של הבעיה, התמקדה ישראל לבסוף בשיפור ההגנה על גדר הגבול, שהוביל לחיזוק ולתגבור הנוכחות הצבאית בצפון הארץ, ולכינון מנגנון ביטחון שוטף (בט"ש) משמעותי⁵. מול מדיניות זו, המאופיינת בתגובתיות ופסיביות במידת מה, קידום מדיניות הגנה מקומית

³ "ספר" הינו frontier ובדומה לאזורים כמו בהודו בתקופת המשטר הבריטי, או אפילו אמריקה בתקופת השלטון הבריטי, מדובר באזור גיאוגרפי המרוחק מהמשטר המרכזי וסובל לכאורה ממשילות משטרית נמוכה. עם זאת, בחינה מעמיקה של מושג הספר לרוב מגלה כי אין מדובר באי-משילות, אלא במשילות מסוג אחר, בעלת היגיון מקומי. גיוס של היגיון זה עשוי לסייע בהסדרת הביטחון באזור.

⁴ המדובר בפעילות מיוחדת המחייבת התארגנות ייחודית ומבוצעת בהקשר ספציפי.

⁵ הקמת שתי חטיבות מרחביות תוך פחות משנה ב-1974 בתגובה לחדירות פח"ע קשות בגבול.

"**יוצאת מהגדר**"⁶ מבוססת אוכלוסייה, יוצר עומק להגנת הגבולות, מפתח אופציה מבצעית מניעתית המשלבת הגנה והתקפה על בסיס אוכלוסייה מקומית, ומגייס שותפים מקומיים בעלי אינטרס דומה. כך, בהינתן היערכות מקדימה והפעלה מושכלת מול קהל היעד האפקטיבי ובכיוון מנגנוני תפעול ובקרה מועילים, עשויה אופציה זו לסייע בעיצוב אזור הגבול ובצמצום איומים פוטנציאליים לישראל. מענה מבצעי כזה פועל למינוף אינטרסים משותפים של ישראל ואוכלוסיות מקומיות בגבול כנגד איום משותף, זר וחודר. תכליתו, חיזוק האוכלוסייה המקומית מול האיום המשותף, באמצעות סיוע אינטגרטיבי, אזרחי-הומניטארי וצבאי. סיוע זה יכול לבוא לידי ביטוי באופן עקיף, למשל, בעצם הנוכחות שלנו המעניקה מטריית הגנה לאוכלוסייה המקומית, או באופן ישיר באמצעות, למשל, אספקת נשק, הכשרה וייעוץ. בבסיס התפיסה טמונה "עסקה" - יצירת מרחב אינטרסים משותף של "תן וקח" ומציאת האיזון הנכון בין תועלת לעלות, נטל או נכס עבור שני הצדדים. היכולת לנהל את המתח בין "מאזן האימה" ו-"מאזן הכדאיות"⁷ עומדת בבסיס אמנות ניהולו האפקטיבי של הכלי. מדובר בבחירה קשה, רגישה ומורכבת עבור שני הצדדים - עבור המקומיים שמסתכנים בסימונם כמשתפי פעולה עם ישראל, ועבור ישראל שמסתכנת בהיגררות לענייניה הפנימיים של טריטוריה לא-לה, או לפחות בפוטנציאל להיגררות לעניינים הפנימיים של מרחב אנושי שכן. יחד עם זאת, סיטואציות מורכבות יוצרות שותפים ייחודיים ולעיתים מחיר ההתעלמות, הפסיביות או ההמתנה לשעת כושר לסיכול איום קונקרטי עולה על צורך בוער בהתערבות מקדימה, יוזמת ומונעת.⁸ כפי שנאמר לא פעם על המזה"ת, "**אם נערכת ארוחה, ואינך מוזמן, כנראה שאתה בתפריט!**".

⁶ כאמרתם של אנשי "ההגנה" בשנות ה-30 שקראו לנכוח בשטח מחוץ לגדרות הישובים, ביום ובלילה. קריאה זו לוותה בצורך של הכרת השטח והאוכלוסייה הערבית "מחוץ לגדרות" והביאה תועלות מבצעיות מגוונות. חלקן במובן התגובתי, קייני וסיכולי, וחלקן לצורכי מניעה.

⁷ סנה, 2013. [ראיון]

⁸ כפי שממחישה "בדיחת הקומקום". בדווי מבוגר מטייל בנגב ושומע מאחוריו רעש -"ווי, ווי, ווי!" הוא ממשיך ללכת ומתעלם מהם עד שמגיע קטר ודורס אותו. ימים לאחר מכן, בשעת התאוששות בביתו של בנו, מציע לו הבן לשתות תה. האב מסכים והבן מניח על הכיריים קומקום. כעבור זמן קצר הקומקום הרוטח מתחיל לשרוק. האב המבוהל קופץ מכיסאו, רץ למטבח ומרסק את הקומקום על הרצפה. הבן המבוהל פונה לאביו ושואל אותו, "מה קרה לך יא באבא?!" בתגובה עונה האב "**כאלה, בני, צריכים להרוג כשהם עוד קטנים!**".

מדיניות ישראל בדרום לבנון, ובלבנון בכלל, עם הקמתו של מיזם אד"ל ולאורך מימושו החל מ-1982,⁹ מעלה את הסיכונים שביזמת סיוע למקומיים. היוזמה המוצלחת קרסה כאשר הופר היגיון הסיוע המבצעי, והרצון בחיזוק המקומיים כדי ש"ישמרו עלינו ועל עצמם" הוא הוחלף בהגיון אסטרטגי של שינוי המציאות ב"מדינה" השכנה. יתר על כן, התפתחות מיזם הסיוע מיחדת אד"ל ליחידת הקישור ללבנון (יק"ל) לניהול רצועת הביטחון בדרום לבנון ב-1982 מבליטה את הניגוד החריף שנוצר בין הגיונו הבסיסי של המיזם, הגנה על תושבי הצפון, לבין ההיגיון שנוצר עם הצורך בשמירת רצועת הביטחון ותדמית ההרתעה של ישראל.

הפיכת מיזם הסיוע מאמצעי לכדי תכלית משנות ה-90 ועד ליציאת צה"ל מדרום לבנון במאי 2000, מהווה תמרור אזהרה עבור כולנו. אף על פי כן, מאמר זה טוען כי למרות הסיכונים, ובמיוחד נוכח תקופת "הטלטלה" האזורית-גלובאלית, נדרשת מודעות ובקיאיות לאופציה של סיוע אינטגרטיבי לאוכלוסייה מקומית (סאל"ם).

המאמר¹⁰ בנוי משלושה חלקים עיקריים. חלקו הראשון מתמקד ברקע האסטרטגי ובתהליך קבלת ההחלטות בדרג המדיני הישראלי, ומציג את הדיאלוג החשאי (שהיה חלקו בתיווך אמריקאי תחת השם "הקו האדום") לגיבוש ההבנות בין ישראל לסוריה שהעניקו לישראל את המטריה האזורית והמעצמתית שסייעה לישראל בהקרנת השפעתה בגבול הצפון. בנוסף, חלק זה מתמקד גם בדיון בין הדרג המדיני לדרג הצבאי באשר למדיניות הישראלית לגבי כניסת כוחות צבא סוריים ללבנון וסוגיית "הקו האדום". חלקו השני

⁹ יחידת אד"ל הראשונה תפקדה בין השנים 11/76 - 3/78. לאחר מבצע ליטאני, בו פעלה ישראל מול מובלעות הגנה בדרום לבנון, הורחב אד"ל לכלל רצועה בעומק של כ-10 ק"מ בדרום לבנון. אחרי מלחמת לבנון הראשונה, היחידה שוב הורחבה ונקראה יחידת הקישור ללבנון (יק"ל). היחידה פעלה במתכונת זו, כולל שינויים בשנת 1985 עם כינון רצועת הביטחון, עד ליציאת כוחות צה"ל מלבנון בשנת 2000. לאורך 25 השנים הללו השתנו תכליתה ואופי פעילותה של היחידה מסיוע למקומיים "לעזור לעצמם", לפעילות ישראלית עצמאית לשמירת הרצועה.

¹⁰ אני מבקש להודות למספר אנשים שהקדישו לי מזמנם וסייעו לי רבות בהבנת התהליך המרתק והייחודי שהם הובילו בחודשי אביב 1976 בגבול לבנון-ישראל, עת בחרו באומץ לתרגם הזדמנות היסטורית למיזם סיוע אינטגרטיבי מרשים ומכובד עבור תושבי צפון הארץ: רס"ר (דימוס - צלי"ב / צד"ל) עד מסלם, סא"ל (מיל') יאיר רביד-רביץ, תא"ל (מיל') יוסי קולר, אל"ם (מיל') יעקב זבידה-זוהר, אל"ם (מיל') שמואל "שמיל" גולן, אל"ם (מיל') יגאל סימון, תא"ל (מיל') אפרים סנה, אלוף (מיל') אביגדור "יאנוש" בן-גל, אל"ם (מיל') ראובן "רוביקה" ארליך, אלוף (מיל') שלמה גזית. מובן מאליו, שכל הכתוב להלן על אחריותי המלאה.

מתאר את רקע הפעילות ברמה הטקטית להקמת המגע בין תושבי דר"ל הנוצריים לבין קציני יחידה 504 וחטמ"ר 769, ואת תהליך התהוות ההבנות האסטרטגיות והמערכתיות שהניעו את היצירה האנושית הייחודית בדר"ל. פרק זה מתמקד באינטראקציה האנושית בין אנשי המודיעין הצבאי של יחידה 504 לבין קציני הצבא של חטמ"ר 769 בגבול, ובמקביל, בין מפקד פצ"ן לבין שר הביטחון, פרס, והירתמותם לרעיון. החלק מציג גם את הפרמטרים הקריטיים להצלחת המיזם בחלוקה שלבית. בחלקו השלישי של המאמר, שהוא גם סיכום, מוצגים עיקרי תובנות המחקר והצעה להגדרת פעילות זו כבסיס לתפיסת הפעלה, וכן מוצעים מספר שיקולים בהפעלת סיוע אינטגרטיבי, צבאי ואזרחי, לאוכלוסיה מקומית (סאל"ם), לרבות אזהרות על מגבלותיו. דווקא תקופות "טלטלה" מעלות את הצורך לבחון את האפקטיביות של כלים מבצעיים מעין אלה, בעיקר בשל תועלתם בעיצוב הסביבה באמצעות דפוסי פעולה מנגד ובגישה עקיפה למניעת היווצרות איומים.

חלק א': הנסיבות האסטרטגיות הייחודיות להקמת מיזם הסיוע בדרום לבנון, אפריל 1975 - נובמבר 1976

מלחמת האזרחים בלבנון התלקחה ב-13 אפריל 1975 אחרי תקרית אש בשכונת עין-רומאנה בבירות במעורבות לבנונים נוצרים-מארוניים ומחבלים פלסטיניים מ"החזית העממית" בהנהגת ג'ורג' חבש.¹¹ לקראת אוגוסט התרחבו העימותים לעיר טריפולי בצפון המדינה, בה מתגורר מיעוט עלווי, ולבקאע.¹² הממשל המרכזי של לבנון בראשותו של הנשיא סלימאן פרנג'יה נמנע מלהתערב ומנע את הפעלתו של צבא לבנון, מחשש שיתפרק. לאור זאת, במהלך ששת החודשים הראשונים של הלחימה, בין אפריל לספטמבר 1975, שהיו ברובם סטאטיים, נמנעה הקואליציה השמרנית בראשות הנוצרים (בהנהגת כמיל שמעון ופייר ג'מיל) ממהלכים גדולים מול המחנה הרדיקאלי השמאלני, בראשותו של כמאל ג'ינבלאט הדרוזי.¹³

¹¹ משה מעוז, **ישראל-סוריה סוף הסכסוך?!**, (אור יהודה: ספרית מעריב, 1996).

¹² ראובן אבי רן, **המעורבות הסורית בלבנון (1975-1985)**, (תל אביב: מערכות, 1986), עמ' 27.

¹³ אבנר יניב, **פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל**, (תל אביב: ספרית פועלים, 1994), עמ' 304.

הסורים, שעד שלב זה נמנעו מהתערבות פעילה בלבנון, קבעו תקדים כשהעבירו בספטמבר לתקופה קצרה כוחות פלסטיניים - "צבא לשחרור פלסטין" ו-"צאעיקה" - כוחות פרו סוריים, לאבטחת האוכלוסייה העלווית שבעיר טריפולי.¹⁴ ההידרדרות במצב הביטחוני בלבנון התעוררה בשעה שארה"ב, בראשות ממשל הנשיא הרפובליקני ג'רלד פורד, פעלה לקדם מדיניות שלבית להסדר במזה"ת, שתחילתה בהגעה להסכם ביניים בין מצרים וישראל. ההסלמה, על רקע החלטת ערפאת להתערב בלחימה נגד הנוצרים,¹⁵ איימה, בראיית ארה"ב, על הסטאטוס קוו האזורי שעשוי היה לחדש את העימות הישראלי-סורי, ובראיית מזכיר המדינה האמריקאי, הנרי קיסינג'ר, להצית מלחמה נוספת במזרח התיכון פחות משנתיים מאז מלחמת יום הכיפורים. מלחמה כזו, בראייתו, הייתה מרסקת את המשך התהליך המדיני במזה"ת שתוכנן על ידו, תוביל למשבר אנרגיה נוסף על רקע אמברגו נפט סעודי¹⁶ ותפגע בהישגי ממשל פורד לקראת מערכת הבחירות לנשיאות. החשש האמריקאי ממהלכים חד-צדדיים בלבנון של נשיא סוריה, חאפז אלאסד, הביאה את ארה"ב ליזום מהלך מול דמשק שנועד למנוע מצב בו הסורים יפעלו עצמאית במדינה. במקביל, וושינגטון החלה לקיים מגעים רצופים עם ראש הממשלה הישראלי, יצחק רבין, והקפידה לשמור אותו בתמונת מגעי ארה"ב עם הנשיא אסד. החשש מ"פלישה מקבילה" שימשה נקודת עבודה מרכזית אמריקאית וליוותה את תהליך התיווך הממושך בין ישראל לבין סוריה עד לשלהי 1976, תקופת העיצוב של מובלעות ההגנה המקומיות בדר"ל.¹⁷ כך, בשלהי 1975, החל קיסינג'ר לראות באסד שחקן מועיל לייצוב המצב בלבנון ולכן המליץ לבחון את יחסה של ישראל לפעילות סורית אפשרית בלבנון.¹⁸ נראה שקיסינג'ר ביקש לבחון במיוחד את יכולתו של אסד לפגוע בערפאת על מנת לנסות להחזיר את המצב לקדמותו ולשוות מעין סטאטוס קוו כפי שהיה עד לאוקטובר- נובמבר 1975. במקביל, הוא ביקש לייצר הבנות שקטות בין ישראל לסוריה לקראת התערבות סורית

¹⁴ ראובן אבי רן, **המעורבות... עמ' 28-29**.

¹⁵ אבנר יניב, **פוליטיקה... עמ' 305-306**.

¹⁶ US State Dep. Doc. No. 270.

¹⁷ Ibid, Doc. No. 274.

¹⁸ "Tolerable level of Syrian activity". Ibid, Doc. No. 265.

פוטנציאלית בלבנון.¹⁹ נשיא סוריה, שחשש שניצחונם של המחנה המוסלמי השמאלני והפלסטינים יחזק את הנטיות העצמאיות של המחנה הרדיקלי, החל לבחון אופציות התערבות בלבנון. אף על פי כן, אסד, שזיכורו נצרב ב"ספטמבר השחור" הירדני ב-1970, נמנע מהחלטה על התערבות צבאית בלבנון, מחשש שהתערבות כזו תוביל לעימות עם ישראל ברמת הגולן בשעה שסוריה מושקעת בלבנון. לחילופין, פלישה ישראלית מקבילה ללבנון והשתלטות על שטחים חיוניים בראייתה גם היא תאיים על סוריה באגפה המערבי מאזור הבקאע. חששות אלה הוגברו על ידי רצף הצהרות ישראליות שאיימו בכך שכל התערבות צבאית סורית בלבנון תוביל לנקיטת צעדים ישראלים.²⁰ תקופה זו חושפת מאמץ אמריקאי הולך וגובר למנוע התלקחות ואי - הבנות בין אסד לרבין. בין היתר, המאמץ בא לידי ביטוי במסרים אמריקאים בשלהי 1975 ותחילת 1976, כפי שהציג אסד עצמו בנאום ביולי 1976 עת הצדיק את פלישתו ללבנון. כישלון מאמצי התיווך של אסד בפברואר 1976 בין שני המחנות בלבנון, לרבות הפרת הסכם מצד המחנה הרדיקלי (שכלל את ערפאת), הניע את אסד לשקול התערבות צבאית.²¹ מעורבות זו התפתחה בהדרגה וכללה שני צירים - הציר הצבאי בשטח, וציר גיבוש ההבנות בתיווך אמריקאי עם ישראל. בציר הצבאי, העברת הכוחות לטריפולי חודשה, התרחבה לבקאע, וכללה גם החדרת גדודי קומנדו סדירים במסווה של פלסטינים לאזורי הקרבות סביב בירות. התפרקותו של צבא לבנון האיצה באסד לשקול אופציות צבאיות, והעמיקה את הדיאלוג הסורי-ישראלי העקיף בתיווך אמריקאי. אולם, המסרים שושינגטון העבירה לאסד נותרו מרתיעים - ישראל מתנגדת לפעילות צבאית סורית משמעותית בלבנון. התפרקות צל"ב שנמשכה מספר ימים כללה, בין היתר, הקמת מיליציה מוסלמית חילונית בראשות סגן אחמד אלח'טיב, שהקים את "צבא לבנון הערבי" (צל"ע) והחל להתפרס בבקאע ובדר"ל. בתגובה, ב-9 באפריל 1976, הציבה סוריה חטיבה משורינת סמוך לגבול לבנון-סוריה, שנועדה לאיים על

¹⁹Henry Kissinger, *Years of Renewal*, (New York: Simon & Schuster, 1999), p. 1024.

²⁰משה מעוז, *ישראל-סוריה... 149*; וגם ראובן אבי רן, *המעורבות... עמ' 65-62*.

²¹ראובן אבי רן, *המעורבות... עמ' 31-30*.

המחנה המוסלמי והפלסטינים, ולהביאם להפסקת הלחימה²². קיסינג'ר, על בסיס תהליך ניהול המגעים וההבנות הקיימות, נדרש למשבר והחל לבחון מעשית כיצד לפעול ליצירת הבנות סמויות (tacit partners) בין ישראל לסוריה, על מנת לאפשר לסורים לפעול צבאית בלבנון מול מוקדי הלחימה בין המוסלמים והפלסטינים מבלי לגרור התערבות ישראלית צבאית.²³ מלאכת התיווך האישית של קיסינג'ר בשלהי מארס - אפריל 1976 אפשרו את גיבושן של הבנות סמויות בין ישראל לסוריה, שלימים כונו "הקו האדום".²⁴ תהליך גיבוש ההבנות הסמויות בין סוריה לבין ישראל על מרחבי השפעה הדדיים בלבנון מהווה את ההקשר האסטרטגי לעיצוב המדיניות הישראלית.²⁵ התהליך העניק לאסד גיבוי אמריקאי לסיים את המשבר בלבנון,²⁶ כל עוד הוא מקיים את חלקו בהבנות עם ישראל.²⁷ בין מארס ליוני 1976 נערכו מגעים עקיפים בין סוריה לבין ישראל על פרשנות וגיבוש הסכמה על מושג "הקו האדום". "הקו" המקורי שהתווה קיסינג'ר בחודש מארס השתנה ונמתח לכדי "קו" גיאוגרפי מעודכן, כפי שהתייצב באוקטובר 1976. סוריה פלשה ללבנון ב-1 ביוני 1976, פעלה באופן הדרגתי והשלימה את כיבושה ב"מתקפת ההר" שאירעה בין ה-28 בספטמבר ל-17 באוקטובר 1976 כנגד מאחזי הפלסטינים והרדיקלים מזרחית לבירות באזור השוף ובחמדון. בהמשך, פעלו הכוחות הסורים באזור גיזין וצידון עד שעצרו בקו החופף את נהר האוול.²⁸ שלבי מלחמת האזרחים בלבנון, כפי שהם משתקפים בהתערבות האמריקאית, כוללים:²⁹

²² יתכן גם כי זה הצביע על היערכות מקדימה סורית להחדרת כוחות צבא לבקאע כמהלך מונע או מקדים להכנסת כוחות ישראלים לדרום לבנון - או אף צפונה לאזור הבקאע.

²³ Henry Kissinger, *Years...* p.1039.

²⁴ יצחק רבין, *המלחמה בלבנון*, (תל אביב: עם עובד, 1983), עמ' 57.

²⁵ ראובן אבי רן, *המעורבות... עמ' 64-68*.

²⁶ Michael Kerr, "A Positive Aspect of the Tragedy of Lebanon: The Convergence of US, Syrian and Israeli Interests at the Outset of Lebanon's Civil War," *Israel Affairs*, Vol 15, No. 4, p. 363.

²⁷ US State Dep., Reports No. 271, 274.

²⁸ ראובן אבי רן, *המעורבות... עמ' 34*.

²⁹ נהוג לחלק את המלחמה באמצעות מידת המעורבות הסורית (ראה ראובן אבי רן, *המעורבות...*). מאמר זה ישען על הפרספקטיבה האמריקאית להמחשת הממד האסטרטגי של התיאום המשולש בין ארה"ב, ישראל וסוריה והרלוונטיות להסדרת מרחבי ההשפעה בלבנון בין ישראל לסוריה.

א. **שלב ראשון - מאמצי הכלה אמריקאיים על רקע יריבות סורית (אפריל 1975-נובמבר 1975):** תקופה זו מאופיינת בקשב מצומצם יחסית של הממשל האמריקאי למשבר המתהווה בלבנון, כתוצאה ממספר גורמים - חולשה פנימית אמריקאית, השלכות פרשת ווטרגייט, הנסיגה האמריקאית מווייטנאם וכישלוננו של קיסינג'ר "לחנך" את ישראל בתקופת ה"הערכה מחדש", ובמקביל, התמקדות בקידום הסכם הביניים, "סיני II", בין ישראל ומצרים שנחתם בספטמבר 1975.³⁰ נשיא סוריה, חאפטי' אלאסד, חש כי מצרים נטשה את תפקיד ההובלה של העולם הערבי. הוא ביקש לנכס לעצמו את "הירושה" המצרית באמצעות גיבוש קואליציה אנטי-אמריקאית ("הסהר הפורה") שתוכננה להקיף את לבנון, סוריה, ירדן ואש"ף. על כן, נתפס אסד על ידי האמריקאים כחלק מהבעיה במזה"ת וכיריב אמריקאי אזורי.³¹ יחד עם זאת, קיסינג'ר, שביקש לשמור על הסטאטוס קוו בלבנון ולהימנע מהכרעה של אחד מהמחנות היריבים,³² הבין לקראת חודש נובמבר³³ כי אפשר והנשיא אסד יהיה חלק מפתרון המשבר הלבנוני, או לכל הפחות, אם לא יפתור את הבעיה – ישקע בה, ולא יפריע במו"מ בין ישראל למצרים.³⁴ גישה חדשה זו הביאה את האמריקאים לעידודו של אסד למלא תפקיד מרכזי בתיווך הפוליטי בין הניצים הלבנונים מבלי להתערב צבאית במדינה, שכן לראיית קיסינג'ר, כניסה קרקעית ללבנון הייתה מחייבת את ישראל לבצע פלישה מקבילה. ישראל, שעקבה בדאגה אחר המצב בלבנון והייתה ממוקדת במימוש הסכם הביניים עם מצרים, הסתפקה בעת זו באיתותים חיוביים גלויים על עניינה בחיזוק הנוצרים המרוניים, בעלי בריתה המסורתיים.³⁵

³⁰ Yair Evron, **War and Intervention in Lebanon- The Israeli-Syrian Deterrence Dialogue**. (Baltimore: The Johns Hopkins University Press), p. 31; US State Dep. Doc. No. 265.

³¹ Yair Evron, **War...** p. 24.

³² Henry Kissinger, **Years...** p. 1025.

³³ החלטת מועבי"ט 381 שכללה הכרה אמריקאית בבעיה הפלסטינית שמשה מסר חיובי מארה"ב לאסד. במיוחד אחרי מספר חודשים מתוחים ששיאם היה חתימת "סיני II" בספטמבר (ראה: Michael Kerr, **A Positive...** p. 358).

³⁴ Ibid, pp. 356-358; US State Dep. Doc. No. 263.

³⁵ US State Dep. Doc. No. 263.

ב. **שלב שני - מאמצי הסדרה אמריקאים עקיפים באמצעות הנשיא אסד (דצמבר 1975-פברואר 1976):** תחילת שנת 1976 התאפיינה במאמצי תיווך פוליטיים של הנשיא אסד בין המחנה הנוצרי - משפחות ג'מייל ושמעון, לבין המחנה המוסלמי-דרוזי - משפחת ג'נבלאט והפלסטינים בהנהגת ערפאת. מאמצים אלה, שנעשו בגיבוי אמריקאי, ניסו לגבש הסדר פוליטי מעודכן בין העדות השונות בלבנון ולהסדיר את הפעילות הפלסטינית במדינה. בראיית האמריקאים, המעורבות הסורית העמידה כתובת אחראית אזורית לטיפול בבעיה, חזקה את יחסי ארה"ב – סוריה, ובראייה ארוכת טווח, פגעה בהשפעה הסובייטית באזור. מיצובה העצמי של ארה"ב כנותנת החסות הבלעדית לתיווכים האזוריים אפשר לה לשלוט במצב, ולמנוע את האיום המרכזי בראייתה - מיס-קלקולציה ישראלית שתגרור לתקיפת צה"ל בלבנון.³⁶ אזהרותיו של ראש הממשלה רבין בפגישתו עם קיסינג'ר בשלהי ינואר 1976 הבהירו כי המצב המידרדר בלבנון מדאיג את ישראל, והיא בוחנת חלופות מבצעיות להבטחת האינטרסים הביטחוניים שלה, לפחות בדרום לבנון.

ג. **שלב שלישי - מאמצי הסדרה אמריקאיים ישירים, תיווך משולש חסוי (מרס 1976-יוני 1976):** בראיה האמריקאית, כישלוננו של אסד להביא לכדי פתרון פוליטי יציב,³⁷ הצטרפות הפלסטינים לחכימה (מה שאיים בהכרעת המחנה הנוצרי), העמקת החשש מהיתקלות אזורית על רקע הפגיעה האפשרית באינטרסים הסורים והישראליים, והתרסקות צבא לבנון, הניעו את קיסינג'ר לנקוט בתחילת חודש מרס במדיניות אקטיבית מול המשבר בלבנון. השינוי בקשב האמריקאי התבטא באופן גלוי במינוי שגריר מיוחד לסיום המשבר, ל' דין בראון, שמונה ב-30 מרס בתיאום עם המלך חסין,³⁸ ובמאמץ משמעותי אישי וחסוי של המזכיר. במוקד דאגותיו של קיסינג'ר עמד הרצון למנוע מיס-קלקולציה בין אסד לרבין,

³⁶ Yair Evron, *War...* pp. 40-41; Michael Kerr, *A Positive...* p. 358.

³⁷ אסד תיווך לגיבוש מסמך חוקתי מעודכן ולמימוש הסכם קהיר משנת 1969 שהסדיר את פעילות אש"ף בלבנון. שני המאמצים כשלו כתוצאה מהתנגדותו של מנהיג המחנה המוסלמי - דרוזי, כמאל ג'נבלאט.

³⁸ השגריר בראון היה בפנסיה והוחזר לשרות לבקשת קיסינג'ר, שעבד עימו בתיווך המורכב באירוע "ספטמבר השחור", עת שימש בראון שגריר ארה"ב בעמאן. ראה: אבנר יניב, **פוליטיקה... עמ' 308**;

Michael Kerr, *A Positive...* p. 363; US State Dep. Doc. No. 274.

ולכן הוא הוביל אישית במהלך החודשים מרס ואפריל את מאמץ התיווך בין הנשיא הסורי, באמצעות השגריר האמריקאי בדמשק, ריצ'רד מרפי, לבין ראש הממשלה הישראלי, בעיקר באמצעות שגריר ישראל בווינגטון, שמחה דיניץ. הערכתו של קיסינג'ר כי לא המנהיג הסורי ולא זה הישראלי לא מעוניינים במלחמה נוספת, ולכן הם מורתעים מפעולות צבאיות העלולות לדרדר את המצב, עמדה לצד דאגתו.³⁹ קיסינג'ר הבין כי אסד נדרש להתערב צבאית בלבנון,⁴⁰ מה שהביא אותו לקדם הבנות ישראליות-סוריות על אופי הפעולה הסורית בלבנון, פעולה שלא תביא לתגובה צבאית ישראלית בדרום לבנון. הבנות אלה כונו "הקו האדום" ועיקרו, הגבלת היקף, סוג, איכות, עומק ומשך השהייה הסורית בלבנון.⁴¹ המכשול העיקרי במגעים שהתנהלו היה היעדר האמון המוחלט בין שלושת הפרטנרים להבנה - קיסינג'ר, אסד ורבין, אותה הוא פתר באמצעות טפולול⁴² המציאות של רבין ואסד.⁴³ מול אסד, שרטט קיסינג'ר איום מוגבר של פלישה ישראלית אפשרית,⁴⁴ ומול רבין, בשיאו של החשש האמריקאי מהתערבות ישראלית צבאית בדרום לבנון, הוא אותת על כוונת ארה"ב לפרוס כוחות בלבנון.⁴⁵ במקביל לתיווכו של קיסינג'ר, המשיך אסד לנסות לפתור פוליטית את המשבר בלבנון. מגבלות הפעלת הכוח שהשיתה ארה"ב על סוריה, לכאורה בתיאום ישראלי, הקשו על מימוש ההבנות ובתחילת אפריל שוב אותת אסד על כוונתו לפלוש ללבנון להכרעת המשבר.⁴⁶ בשלהי אפריל צמצמה ארה"ב את מעורבותה בלבנון, לאור פתרונה, לכאורה, של הבעיה עם שימור ההרתעה ההדדית בין סוריה לישראל והסטאטוס קוו בלבנון ללא הכרעת אף מחנה. המתווך

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid, Docs. 268, 270; Michael Kerr, *A Positive...* p. 361.

⁴¹ ההבנות המקוריות שתיאם קיסינג'ר במרס, ששמשו כפרנס שלו להערכת התגובה הישראלית עד ליוני 1976, כללו הטלת סד"כ חטיבתי, כוחות קומנדו או כוחות פלסטיניים ללא כוחות ממוכנים או משוריינים, חדירה לעומק ציר בירות-דמשק וצפונה, ומשך שהייה מוגבל. ראה:

Yair Evron, *War...* pp. 40-41; US State Dep. Docs. No. 268, 284.

⁴² מניפולציה.

⁴³ US State Dep. Doc. No. 274.

⁴⁴ משה מעוז, *ישראל-סוריה... עמי* 149.

⁴⁵ US State Dep. Doc. No. 283, 284, 286; Michael Kerr, *A Positive...* p. 363.

⁴⁶ Ibid, Doc. 284; Ibid, p. 365.

המיוחד בראון הוחזר לארה"ב,⁴⁷ ועיקר עיסוקיו של מזכיר המדינה הופנו לבחירות הקרבות ולהעצמת הישגי החוץ של הממשל. **בראייה הישראלית-סורית**, דווקא בשעה שארה"ב צמצמה את הקשב למשבר האזורי, נראה ששני השחקנים האזוריים המרכזיים החלו לבחון אופציות עצמאיות. אסד החל להאמין כי דווקא האמריקאים, ששלטו בציר התקשורת בינו לבין רבין, הם אלה שמנעו את הכרעת המשבר, והחל לשקול חלופות תיאום עם ירושלים.⁴⁸ התבטאויותיו של רבין מה-13 באפריל על "קו אדום" מוסכם עם סוריה, על תגובה ישראלית עמומה בלבנון, ועל ההבנה הישראלית כי סוריה ממלאת תפקיד בונה בלבנון גם מול הנוצרים,⁴⁹ הביאו את אסד להבין כי קיסניגר מגביר בכוונה את האיום הישראלי ("שוט הפלישה הישראלית") ולשקול פנייה ישירה לרבין.⁵⁰ התהוות "האופציה הסורית" על בסיס ההבנות שגובשו בסיועו של קיסניגר במרס ובאפריל הצטיירה בראיית ההנהגה הישראלית בשלהי אפריל וחודש מאי כחלופה אפקטיבית. במסגרת זו, תשמש סוריה כתובת אחראית בלבנון, תפסיק את הלחימה המערערת את האזור, תפגע באש"ף ותסייע לנוצרים, בעלי הברית שלנו.⁵¹ המסר המעודכן של אסד נמסר, ככל הנראה, ב-30 אפריל בפגישת רבין-חסין בלונדון.⁵² אין בידינו פרטים על המסר שהועבר, אך נראה כי הוא נגע בעדכונים להבנות, ובייחוד סביב היקף, איכות וסוג הכוחות הסוריים, הטלת סד"כ דיביזיוני כולל כוחות משוריינים ועומק החדירה, והתרת התנועה מעבר לציר בירות-דמשק לעבר דרום לבנון עד לאזור נהר האוואלי בקו צידון-ג'זין-רשיא.⁵³

ד. השלב הרביעי, איבוד שליטה ומאמצי ניצול הזדמנות על רקע הפלישה הסורית (יוני-אוקטובר 1976): הפלישה בהיקף דיביזיה משוריית

⁴⁷ Michael Kerr, *A Positive...* p. 367.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Yair Evron, *War...* p. 48.

⁵⁰ משה מעוז, *ישראל-סוריה ... עמ' 149*.

⁵¹ Yair Evron, *War...* pp. 42, 45, 50-51; Michael Kerr, *A Positive...* p. 367.

⁵² אפשר ובהמשך למסרים קודמים שנשלחו במהלך אפריל על ידי אסד באמצעות חסין, שנמסרו לשר החוץ, יגאל אלון, והועברו לידיעת רה"מ רבין באמצעות מנכ"ל משרד החוץ, מר גדעון רפאל.

⁵³ אברהם טמיר, *חייל שוחר שלום*, (תל אביב: הוצאת עידנים, 1988), עמ' 139.

מתוגברת ללבנון נגד המחנה המוסלמי ואש"ף החלה ב-1 ביוני 1976 והביאה לסיום מלחמת האזרחים בלבנון. המהלך הצבאי המדורג כלל שלושה שלבים עיקריים⁵⁴ - מתקפת בזק (9-1 ביוני) שנכשלה, התשת הפלסטינים והמחנה המוסלמי (9 ביוני-27 בספטמבר) ו-"מתקפת ההר" (28 בספטמבר-17 באוקטובר) שסיימה את השתלטותה של סוריה על מרכז וצפון לבנון. הפלישה הסורית הפתיעה מאוד את מזכיר המדינה האמריקאי, הקריסה את הפרדיגמה שלו אודות המצב בלבנון ויחד עמה את תחושת השליטה במצב. הוא הופתע מהעיתוי, מההיקף, מהעובדה שאסד נלחם באש"ף ובעיקר מהיעדר כל תגובה ישראלית למהלך הצבאי הסורי.⁵⁵ קיסינג'ר, שכאמור, היה ממודר מההבנות המעודכנות בין אסד לבין רבין חשש בתחילת המתקפה הסורית מתגובה ישראלית צבאית ומהתערבות סובייטית לטובת אש"ף. בהיעדר היענותו של ג'נבלאט לדרישות הסוריות, התפתחה המתקפה הסורית מלחץ על המחנה המוסלמי והפלסטינים, לכדי כיבוש מרבית לבנון. מזכיר המדינה שביקש לנצל את ההזדמנות בה סוריה נלחמת נגד אש"ף, ולכאורה גם נגד ברה"מ, פעל לרתום את אסד לצידו באמצעות סיוע מודיעיני והבטחות על חידוש המאמץ המדיני בשנת 1977 עם כינון ממשל חדש בוויינגטון.⁵⁶ אסד, בזכות שליטתו בשטח והתיאום עם האמריקאים, זכה להכרה ערבית על השתלטותו על לבנון בפסגת ריאד ב-16 באוקטובר 1976. במקביל, פעלה ישראל בחודשים אלה לשיפור יכולת ההגנה על יישובי צפון המדינה באמצעות ביסוס יכולת מבצעית, שהחלה להתפתח עוד במרס וקיבלה את השם "תקופת מעבר" - מיזם סיוע אינטגרטיבי, צבאי ואזרחי, לאוכלוסייה המקומית (סאל"ם) בדרום לבנון. התהוות ההבנות עם סוריה, חלוקת לבנון לשני מרחבי השפעה עיקריים בין סוריה מנחה הליטאני וצפונה לו וישראל מדרום לו, היעדר רצון ישראלי להיערך צבאית בלבנון והרצון לשמר את הקשרים עם הנוצרים במדינה, האיכו את העיסוק במיזם הייחודי, והביאו להתבססותו בשלהי אוקטובר עם

⁵⁴ ראובן אבי רן, *המעורבות... עמ' 32-34*.

⁵⁵ US State Dep. Doc. 290.

⁵⁶ Michael Kerr, *A Positive...* p. 369; Yair Evron, *War...* p. 54.

התייצבות המצב בלבנון, ולכינון היחידה הצבאית הייעודית שכונתה אד"ל (אזור דרום לבנון).

לסיכום, התערבותן של ארה"ב, סוריה וישראל בבעיה שהלכה וגברה בלבנון, נבעה מפוטנציאל הפגיעה באינטרסים האסטרטגיים האזוריים של כל אחת מהן. הפרת האיזון בין העדות בלבנון, קריסת המשטר המרכזי והיווצרות חללי משילות במדינה ובגבולותיה עם שכנותיה, איימו להפר את הביטחון הלאומי של ישראל וסוריה ולגרום להתקלחות מלחמה אזורית נוספת. מלחמה שכזו איימה לפגוע בהשגים המדיניות השלבית של קיסנינג'ר לפתרון הסכסוך הערבי-ישראלי⁵⁷, ליצור משבר אנרגיה נוסף, להגביר את המתיחות מול ברה"מ ובכך לפגוע בסיכוי של הנשיא המכהן, ג'רלד פורד, בבחירות הקרבות לנשיאות, נגד המועמד הדמוקרטי ג'ימי קרט.

חלק ב': המיזם לסיוע אינטגרטיבי לאוכלוסייה מקומית (סאל"ם) בדרום לבנון⁵⁸ - התהוות וביסוס

הקשרים בין תושבי יישובי הספר הישראליים בצפון הארץ לבין תושבי כפרי הדרום המקופחים של לבנון נטוו עם תחילת ההתיישבות היהודית באזור.⁵⁹ שיתוף מרחב החיים בין תושבי האזור הניע להיווצרות דיאלוג אינטימי המאפשר חיים בצוותא, שהושתת על שותפות אינטרסים, הבנות, הסכמות ובעיקר תועלת הדדית כתוצאה מההתמודדות עם אתגרים מקומיים (כגון אספקת מים ושירותי בריאות) הרחק ממרכזי השליטה המרכזיים בבירות או בתל אביב. הסיוע שהתקבל מצד תושבי דרום לבנון עזר מאוד להתיישבות היהודית בשנות התמקמותה בספר הצפון-ישראלי, והפך את המיעוטים תושבי הפריפריה הלבנונית לשותפיה המקומיים. סיוע זה בלט במיוחד בעתות סערה לאומיות, כדוגמת המאבק הערבי במנדט הצרפתי בשנת 1920 שפגע במטולה ובתל חי והביא לפינוים. חילוץ היהודים בסיוע השיעים לעיר צור ומשם למרכז ארץ ישראל שימש מודל לשכנות טובה בין אנשי האזור שחלקו עבר משותף של סיוע הדדי מול איומים חיצוניים. לצד האירועים

⁵⁷ אליבא דקיסנינג'ר, המאמצים הוקפאו זמנית בספטמבר 1975 ותוכננו להתחדש עם כינון ממשלו החדש של הנשיא פורד בשנת 1977 – מה שלבסוף לא קרה.

⁵⁸ פרק זה הינו תמצית עבודה רחבה יותר שנכתב על ידי המחבר בדצמבר 2013.

⁵⁹ זוהר, 2013. [ראיון]

ההומניטאריים שצצו בעתות משבר, התנהלו החיים המשותפים באופן שגרתי באמצעות מגעי מסחר, כלכלה ובטחון אישי, שמונף לצורכי הביטחון הלאומי של הישוב היהודי המתהווה. הסיוע המגוון שניתן על ידי אנשי דרום לבנון כלל, בין היתר, סיוע בהברחות יהודים בגבול⁶⁰, ומכירת נשק וקרקעות באצבע הגליל שהיו בבעלות האליטה הלבנונית. ה"רקמה האנושית" המאוזנת שהתקיימה בין כלל תושבי האזור נסדקה והתנפצה בשנת 1948, עם קביעת הגבול בין ישראל ללבנון, ובחירתה של ישראל הרשמית לקדם אינטרסים משותפים אך ורק עם חלק מתושבי דרום לבנון - הנוצרים.

אזור דרום לבנון הינו תא שטח שגבולותיו נמתחים מנהר הליטאני בצפון ועד לאזור שבעא שבמזרח הר החרמון בדרום, ומגבול ישראל – לבנון במזרח ועד לים התיכון במערב. האזור מורכב משלושה אזורים גיאוגרפיים נבדלים - במערב, גזרת מישור החוף, שוכנת עיר המחוז, צור, שברובה מאוכלסת במוסלמים-סונים, ומשמשת כמעין עיר בירה לדרום. פועלים בה נמל דייגים ותשתיות מסחר ותעשייה מצומצמות. במרכז, גזרת ג'בל עאמל המתרוממת לגובה של למעלה מ-800 מטר, נפרסת שורת רכסים התוחמים את גבול ישראל- לבנון ומשתפלים לנהר הליטאני. ובמזרח, גזרת מרג' עיון (עמק המעיינות), המאופיינת ברכסי כפרים משני צדדיה ונושקת למושבה הישראלית מטולה. התנועה בדרום לבנון מוגבלת בשל הרכסים והוואדיות, ומנותבת מערבה לגזרת החוף, לצור או צפונה לציר החוף המוביל לבירות. צירי האורך באזור הדרום אף הם ספורים ומנותבים לגשרים על נהר הליטאני. שליטה על ציר או צומת המובילה לאחד מגשרי הליטאני הינה משמעותית לשליטה על האזור. הישוב קליעה הנוצרי-מארוני חובק ציר רוחב הכרמי, שבפועל מגביל את התנועה מאזור הגזרה המזרחית לעבר גשר החירדלה על נהר הליטאני, המהווה נקודה קריטית לשליטה על הגזרות המזרחיות והמרכזיות של כלל אזור דרום לבנון. בשנת 1975 מנתה אוכלוסיית אזור דרום לבנון כ- 260,000 תושבים, מתוכם כ-75% מוסלמים (בעיקר שיעים) שגרו באזור ג'בל עאמל ובדרום מרג' עיון.⁶¹ יתר התושבים המקומיים היו נוצרים מארוניים (הרוב הנוצרי בדרום), נוצרים יוונים-

⁶⁰ ראה הרחבה במאמרו של אל"ם מוניר עמאר בגיליון זה על הסיוע שניתן ע"י שיעים לבנונים למעפילים מאירופה.

⁶¹ דוד גוברין, לבנון – חוברת עזר ומסמכי יסוד, (ירושלים: משרד החוץ, 1993).

אורתודוקסיים ונוצרים יוונים-קתוליים אנשי מרג' עיון, דרוזים שהתרכזו בגזרה המזרחית סביב שבעא וחצביא, וסונים שהתגוררו בעיקר באזור צור. בשכנות לעדות המסורתיות של דרום לבנון חי גם ריכוז פליטים פלסטיניים במחנות הפליטים באזור החוף, שמספרם באזור נאמד בכ- 25,000, כ-9% מהאוכלוסייה. השפעתם של הפליטים ניכרה באזור הגבול עם ישראל משנת 1968 עם התגברות פעילות הטרור נגד ישראל שדרדרה את המצב הביטחוני האזורי, והתגברה עוד יותר משנת 1970, עת הגיעו לאזור מגורשי "ספטמבר השחור" מירדן.⁶² מעבר מנגנוני אש"ף ללבנון, ובעיקר התגברות זרם הפליטים, יצרו משבר דמוגרפי בדרום המדינה והגבירו את האיום על תושבי צפון ישראל. איבוד השליטה בדרום לבנון יצר חלל משילות שמנע השלטת סדר ואכיפה של המשטר המרכזי באזור הגבול וערער את הסדר החברתי המסורתי, תוך מאמצי גיוס והעצמה של התושבים המוסלמיים המקומיים ע"י הפלסטינים.⁶³

"השותפות בין הארגונים הפלסטיניים ובין כמה מנהיגים שיעים מקומיים, בעיקר באזור העירוני של צור, לא התפתחה לכלל שותפות אמיתית. הייתה זו בעיקרה שותפות של חוסר ברירה – כניעה לכוח השליט החדש של הדרום. בעיר המחוז התאפשרה השתלטותם ההדרגתית של הארגונים הפלסטיניים על ידי שיתוף פעולה ותאום עם ארגוני השמאל המקומיים, אך ככל שהרחקת יותר דרומה ומזרחה לאזורים הכפריים, כך היה שיתוף הפעולה מאולץ יותר ושנאת השיעים לפלסטיניים גדולה יותר. השלטון המרכזי בדרום לבנון לא הוחלף על ידי המהפכה הפלסטינית ובני בריתם ארגוני השמאל. הוא פשוט התפורר ונעלם...אנשי הממשל הישן לא סולקו ולא הוחלפו. זה היה תהליך הדרגתי של התרוקנות מתוכן..."⁶⁴

התהליך החברתי השני שערער את הסדר הישן באזור דרום לבנון, היה מאמצי ההעצמה העצמיים של העדה השיעית בלבנון בכלל, ובדר"ל בפרט. גל ההתעוררות השיעית, שהובל על יד האמאם מוסא א-צדר, העלה על נס את חיזוקה החברתי והפוליטי של העדה המקופחת ביותר בלבנון באמצעות העצמת הזהות הדתית והשייכות לקהילה נאמנה חוצת גבולות, התארגנות

⁶² זוהר, 2013. [ראיון]

⁶³ צבי לניר ועלס דוברונסקי, **פגישות בריידיה**, (תל אביב וירושלים: 1983), עמ' 63-65.

⁶⁴ שם.

חברתית ופוליטית והשקעה בהקמת תשתית שירותים סוציאליים שלא סופקו ע"י השלטון המרכזי. מפעלו של א-צדר אתגר את החברה המסורתית בדרום לבנון, בייחוד את המשפחות השיעיות המיוחסות (שצברו את הונם ומעמדם בסטאטוס קוו המסורתי), והצטלבה עם תהליכים דמוגרפיים משמעותיים שהשפיעו על הדרום - הגירת הפלסטיניים והריבוי ההולך וגדל של האוכלוסייה השיעית. התהליך, שתואר היטב במקומות אחרים,⁶⁵ אינו מהווה גורם משמעותי בהתהוות מובלעות ההגנה באזור דרום לבנון. בפועל, בשנת 1976, על אף עוצמתה הפוטנציאלית, לא היוותה האוכלוסייה השיעית מוקד עניין ישראלי לגיבוש המדיניות באזור הגבול המשותף.

יחסי ישראל עם הנוצרים המארוניים בלבנון, ובייחוד מהכפר קליעה בדרום לבנון, החלו עוד בשנות ה-30, וגובשו לכלל הבנות על אינטרס משותף של מעין ברית בין מיעוטים סמוך למלחמת העצמאות בשנת 1948. רעיון "ברית המיעוטים", שליווה את ההיגיון האסטרטגי של צמרת מדינת ישראל בתחילת שנות ה-80, כלל שני צירים – ציר יומרני שביקש להביא להקמת מדינה נוצרית בלבנון שתכרות הסכם שלום עם ישראל, וציר ממוקד שביקש את תמיכתה של האוכלוסייה הנוצרית בדרום לבנון ליצירת עומק להגנת גבול הצפון.

הציר האסטרטגי הרחב: גיוס קצין לבנוני נוצרי לחתימת הסכם שלום ולסיפוח דרום לבנון עם ישראל

רעיון הברית האסטרטגית בין ישראל לבין הנוצרים בלבנון נבחן ונפסל כבר בשנות ה-30, ועלה שוב לדיון בעידודו דוד בן-גוריון בשנים 56-1954.⁶⁶ בתרחיש אפשרי בו סוריה תיכבש ע"י עיראק, המליצו בן גוריון, שכיחן כשר הביטחון בממשלתו של שרת, והרמטכ"ל, רב אלוף משה דיין, "למצוא קצין לבנוני, ואפילו קצין זוטרי בדרגת סגן, ו"לרכוש את ליבו ולקנותו בכסף", על מנת שיסכים להכריז על עצמו כמשחרר האוכלוסייה הנוצרית-מארונית מעול נוגשיה המוסלמים. במקרה כזה, לדעת דיין, ייכנס צה"ל ללבנון, ישתלט על

⁶⁵ שמעון שפירא, **חזבאללה – בין איראן ולבנון**, (קו אדום-הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2000); אייל זיסר, **לבנון – דם בארזים**, (תל אביב: קו אדום-הוצאת הקיבוץ המאוחד 2009).

⁶⁶ ראובן ארליך, **בסבך הלבנון – מדיניותן של התנועה הציונית ושל מדינת ישראל כלפי לבנון** – 1958-1918, (תל אביב: מערכות, 2000), עמ' 368-380.

האזור מדרום לליטאני, ויביא לכינון שלטון נוצרי שיכרות ברית עם ישראל. השטח מדרום לליטאני יסופח לישראל "והכל על מקומו יבוא בשלום".⁶⁷ בתגובה, הקים ראש הממשלה שרת במאי 1955 ועדת בדיקה משותפת של צה"ל ומשרד החוץ בכפיפות למשרדו, שנועדה לבלום "הסתבכות מסוכנת" ו-"הרפתקה מטורפת".⁶⁸ שרת הנחה את הועדה לבחון אופציות לעידוד גורמים נוצריים להקמת מדינה נוצרית בלבנון ולברר מול השיעים, הדרוזים והעלווים האם יש מי שיסכימו ליוזמה שכזו.⁶⁹ עוזרו של שרת, גדעון רפאל, שריכז את הועדה עבור ראש הממשלה, טען כבר בשלהי יוני כי "עניין לבנון הנוצרית הוא חלום שווא - געגועים לעבר ששקע מבלי שוב".⁷⁰ הועדה, שסיימה את עבודתה לקראת מלחמת סיני בשלהי 1956, למעשה הפסיקה לתרום המלצות קונקרטריות כבר בשלהי 1955, עם שובו של בן גוריון לראשות הממשלה. היא פסלה את הרעיון לכרות ברית עם הנוצרים, וטענה, כפי שכתב גדעון רפאל ב-5 באפריל 1955, כי אין בכוחה של ישראל להוביל שינוי אסטרטגי בלבנון ואין לסמוך על הנוצרים שבה.⁷¹

הציר האופרטיבי הממוקד: העמקת ההגנה בגבול הצפון באמצעות שליטה בשטח בדרום לבנון

לעומת הציר האסטרטגי שלא מומש, רעיון ההשתלטות על שטח לצורכי הגנה (ואפשר גם כקלף מיקוח מדיני) באזור גבול ישראל-לבנון נוסה כבר במהלך מלחמת העצמאות. מבצע "חירם" שנערך ב-28-31 באוקטובר 1948 ושחרר את הגליל מנוכחות כוחות ערביים, הסתיים בכיבוש שטח בלבנון,⁷² שכלל השתלטות על חמישה-עשר כפרים שיעים ברכס רמים בשיפוליה המזרחיים של ג'יבל עאמל השיעית, והתייצבות כוחות צה"ל על ברך נהר הליטאני. כוחות צה"ל, שכנראה פעלו מתוך אינרציה מקומית ובזכות ניצול הצלחה לאור קריסת המערך הערבי באזור, התקבלו בשמחה על ידי הכפריים השיעים.⁷³ יתר על כן, עד לנסיגת כוחות צה"ל עם חתימת הסכמי הפסקת האש עם לבנון

⁶⁷ שם, עמ' 374-373.

⁶⁸ שם.

⁶⁹ שם, עמ' 375.

⁷⁰ שם, עמ' 376.

⁷¹ שם, עמ' 377-376.

⁷² שם, עמ' 213.

⁷³ שם, עמ' 217, 283.

בשנת 1949, הנהיג צה"ל במקום מעין מנהל אזרחי זמני, שאף כונה בעיתונות "חגורת ביטחון ישראלית בלבנון".⁷⁴ בתקופת השהייה של כוחות צה"ל בלבנון התעוררו שלוש בעיות בעלות רקע אזרחי - הטיפול הביטחוני בהעסקת פועלים שיעים בארץ, הברחות וקשרי מסחר בין חיילי צה"ל למקומיים, והיעדר טיפול בצרכים האזרחיים של השיעים שנותרו תלויים בממשל המרכזי הלבנוני.⁷⁵

תקדים מלחמת האזרחים הלבנונית הראשונה (7-1958): סיוע ישראלי ישיר ועקיף לנוצרים

מלחמת האזרחים הלבנונית הראשונה התעוררה על רקע שינויים משמעותיים בזירה האזורית - לחץ מצד נשיא מצרים נאצר ליצירת ברית ערבית אזורית, חוסר יציבות מתמשך בלבנון על רקע חלוקת המשאבים בין העדות השונות, ובמיוחד, חתירת האליטה הנוצרית לשמירת עליונותה. המשבר בלבנון שהחל במרי אזרחי אופוזיציוני ביוני 1957 הסלים במאי 1958 למלחמת אזרחים בין המשטר למתנגדיו, שבשיאו הונחתו חיילי מארינס אמריקאיים בחוף בירות ב-15 ביולי 1958, מה שסימן את סופה של המלחמה לטובת המשטר.⁷⁶ המדיניות הישראלית מול המשבר בלבנון התאפיינה בשלושה ממדים - רתיעה עמוקה מכל התערבות בענייניה הפנימיים של לבנון, ושני מאמצי סיוע צנועים - סיוע אסטרטגי עקיף לאיראן לחימוש הממשלה הנוצרית האנטי-נאצריסטית והפרו-מערבית בבירות, וסיוע ישיר ומצומצם לנוצרים בדרום לבנון.

רתיעתה של ממשלת ישראל בראשותו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון מכל התערבות ישירה ומשמעותית במשבר בלבנון, עוררה שאלות על רקע יוזמת בן-גוריון ותמיכת הרמטכ"ל דיון בשנים 1954-1956 לבחון כריתת ברית אסטרטגית עם לבנון הנוצרית. לטענת ארליך, ברקע ההסתייגות העמוקה של בן-גוריון מכל התערבות בלבנון עמדו מספר שיקולים:⁷⁷ לקחי מבצע סיני שהמחישו את המגבלות האסטרטגיות של הכוח הצבאי הישראלי בהיעדר תמיכת המעצמות ארה"ב וצרפת; חוסר אמון בהנהגה הנוצרית בראשות

⁷⁴ שם, עמ' 284.

⁷⁵ שם, עמ' 285.

⁷⁶ שם, עמ' 383-384.

⁷⁷ שם, עמ' 385-386.

כמיל שמעון, ויתכן גם כי בן-גוריון הפנים את מסרי הועדה המשותפת של צה"ל ומשרד החוץ שפסלה את כוחם של המאורנים כבעלי ברית אמינה, ניסיון ושיקול דעת פרגמטי. אולם, מעבר לשיקולים אלה נראה כי בן-גוריון פשוט שינה את גישתו מחיפוש בעלי ברית מבין המיעוטים בגבולות ישראל, ובייחוד בלבנון, להתוויית אסטרטגיה פריפריאלית רחבה עם מדינות המעגל השני שהקיפו את מדינות העימות עם ישראל. רעיון זה, שנועד לנטרל את האפשרות שישראל מהווה נטל על ארה"ב,⁷⁸ ולמצב את ישראל כבעלת ברית אזורית, עמד במוקד העיסוק המדיני של בן-גוריון שפעל מול תורכיה, איראן ואתיופיה, על רקע קריסת "ברית בגדאד". בהקשר זה, עולה האפשרות כי מדיניותה של ישראל עוצבה, בין היתר, מתוך הרצון לנצל את המשבר בלבנון להעצמת ערכיותה במרחב האזורי כתווך מול לבנון עבור איראן ולהימנע מפעילות חד-צדדית שעשויה להעיב על קידום היחסים בין שתי המדינות.

הסיוע הישראלי העקיף לממשלת לבנון של כמיל שמעון נעשה באמצעות תמיכה לוגיסטית לרכבת אווירית איראנית שהטיסה ציוד צבאי מאיראן לבירות.⁷⁹ סיוע זה היה ביטוי נוסף להידוק הקשרים בין ישראל לאיראן ב-1957,⁸⁰ במסגרתו הוקם מרכז תיאום בטהראן במאי 1958 והוגברה זרימת הנפט האיראני לאילת. היו אלה צעדים חיוניים לביסוס מדיניות "הברית הפריפריאלית", שנועדה לשמש גורם מאזן מול העליונות הכמותית של מדינות ערב. בהמשך לפניית ראש ממשלת לבנון, כמיל שמעון, לשאה בטהראן, הונחה המודיעין האיראני, ה"סוואק", ליזום מבצע משותף עם ישראל להטסת אמל"ח (שלל, ככל הנראה) מישראל לבירות.⁸¹ במסגרת מבצע זה, הוטסו כ-60 טון ציוד צבאי במטוס "דקוטה" איראני מישראל לבירות.

הסיוע הישראלי הישיר נוהל על ידי מפקדת פיקוד הצפון בפיקודו של האלוף יצחק רבין, ובוצע על ידי יחידה 504 וכוחות מבצעים בגבול הצפון.⁸² עיקר הסיוע התמקד בהעברת נשק לנוצרים ושיבוש העברת נשק מסוריה למתנגדי המשטר.

⁷⁸ אבנר יניב, פוליטיקה... עמ' 166-167.

⁷⁹ ראובן ארליך, בסבך... עמ' 488-489.

⁸⁰ אבנר יניב, פוליטיקה... עמ' 173.

⁸¹ ראובן ארליך, בסבך... עמ' 488-489.

⁸² שם, עמ' 487-485, 489-491.

העברת הנשק לידי הכוחות הנוצרים נערכה בחודשים יוני - יולי 1958 במעורבות שני גורמים לבנוניים, קולונל פואד לחוד, קצין צבא לבנון, שפיקד על אזור דרום לבנון, ואזרח לבנוני נוצרי-מארוני בשם קלוביס פרנסיס מהכפר קליעה, שהיה מקושר לכמיל שמעון ול"מפלגה הליברלית הלאומית" ("אלאחרארי"). קלוביס גם היה מקושר לגורמי מודיעין ישראליים בתקופת טרום המדינה, בין יתר, במסגרת מכירות קרקעות.⁸³

פורמט מיזם הסיוע מישראל יחזור על עצמו כעבור שני עשורים - יוזמה של נוצרי מארוני מקומי מקליעה המקושר לכמיל שמעון, שמינף את קשריו המודיעיניים עם ישראל על מנת לקבל סיוע צבאי מישראל. זאת, בסיוע כסות רשמית מטעם צבא לבנון. דפוס דומה יאפיין גם את ההתנהלות הישראלית-אישור מדיני מהיר, הובלה מבצעית זהירה על ידי פיקוד צפון, מימוש טקטי על ידי יחידות אמ"ן והיחידות הפרוסות באזור הגבול ושימוש במטולה כנקודת האספקה הראשית.⁸⁴

וכך זה החל ב- 1958:

"על פי עדותו של שמואל גורן, מפקד יחידה של המודיעין הצבאי בצפון [ככל הנראה, יחידה 504 בצפון, ויקיפדיה], התייצב יום אחד במטולה קצין צבא לבנוני, סגנו של הקולונל פואד לחוד, וביקש לארגן פגישה בין הקולונל לחוד לבין המפקד המקומי של צה"ל. יצחק רבין שהיה אלוף פיקוד צפון, מינה את שמואל גורן לאחראי על קיום הקשר עם לחוד... באותה פגישה ראשונה העלה לחוד את הבקשה לקבלת סיוע ישראלי בנשק. בעקבות הבקשה נערכה למחרת היום, בשבת, התייעצות עם ראש הממשלה בן-גוריון בבית ברל".⁸⁵ בן-גוריון אישר את העברת הנשק לנוצרים שנמשכה, ככל הנראה, מיוני ועד לנחיתת האמריקאים בחוף בירות באוגוסט, וכללה נשק קל בהיקף של מאות רובים אנגליים. הציוד הועמס במטולה על גבי טנדר של מארוני מקליעה ששירת בצה"ל בשנת 1948 והוסע ללבנון.⁸⁶ הנשק ברובו נשאר בדרום לבנון ושימש

⁸³ זוהר, 2013. [ראיון]

⁸⁴ סימון, 2013. [ראיון]

⁸⁵ ראובן ארליך, **בסבך... עמ' 486**.

⁸⁶ Beate Hamizrachi, **The Emergence of the South Lebanon Security Belt – Major Saad Haddad and the Ties With Israel, 1975-1978**, (New York: Praeger, 1988), p. 19.

את הגנת הכפרים המארוניים קליעה ועישייה, את השיעים מתנגדי משפחת האליטה השלטת, אלאסעד, ולדרוזים מתנגדי משפחת ג'נבלאט.

שיבוש העברות הנשק מסוריה ללבנון התרחש בלילות ה-6 וה-7 ביוני 1958 באמצעות מארבי צה"ל שנפרסו לסיכול שלוש שיירות שיעיות שהעבירו נשק וציוד לתומכי המשפחה השיעית אלאסעד בטיבה. הסיכול המוצלח בוצע, ככל הנראה, בזכות מודיעין למבצע ממוקד שמסר קולונל לחוד לישראל. הסיוע הצבאי שניתן ללבנון ובוצע במעורבות אלוף הפיקוד רבין, כלל, בנוסף למארבים,⁸⁷ סיוע בפריסת זרקורים להארת אזור מרג' עיון והפעלת ארטילריה נגד בסיסי מתנגדי המשטר באלח'יאם, המצוי סמוך לכפר הנוצרי קליעה.⁸⁸

עם זאת, הסיוע הישראלי ללבנוניים הנוצרים היה צנוע יחסית ונוהל בחתימה נמוכה. ההסתייגות הישראלית מהתערבות באופן ישיר ובולט בנעשה בלבנון, מעורבותה המשמעותית של ארה"ב ומשכו הקצר יחסית של המשבר שמשו כולם בלמים מרכזיים להעמקת ההתערבות. יתר על כן, נראה כי מדיניותו של בן-גוריון לאחר מבצע סיני, שהתמקדה בפרספקטיבה אזורית, העדיפה לייחס לישראל תפקיד אזורי משמעותי, שייתפס כנכס אמריקאי - הן מול איראן, הן מול לבנון. כמעט עשרים שנים מאוחר יותר, מדיניות זהירה זו תגדיר גם את המסגרת התפיסתית להתמודדות עם המשבר הלבנוני השני שפרץ ב-1976, ותוביל להתוויית המדיניות שעיקרה, כדברי ראש הממשלה רבין, "לעזור להם לעצמם".⁸⁹

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ יצחק רבין, **פנקס שירות**, (תל אביב: ספרית מעריב, 1979), עמ' 98.
⁸⁹ מעניין לראות כי כעבור כ-20 שנים, מספר דמויות מפתח תופענה בשנית בהתמודדות הישראלית עם משבר בלבנון - מהצד הישראלי, ראש הממשלה יצחק רבין, שניהל את הרובד המבצעי הישיר של הסיוע לנוצרים בתור אלוף פיקוד צפון, גדעון רפאל, מנכ"ל משרד החוץ, ששימש עוזרו של ראש הממשלה שרת והתנגד להישענות על הנוצרים המארוניים בשנות ה-50, ומהצד הלבנוני, כמיל שמעון וקלוביס פרנסיס. גם ברובד המבצעי, מודל 1958 חופף את מודל 1976 - הקמת המגע במטולה, יחידה 504 כמתוותה הראשית שממלאת תפקיד מודיעיני ומבצעי, סיוע לאוכלוסייה, והירתמות הכוחות הישראליים הפרוסים לאורך הגבול (כמו גם הירתמותם של מפקדי החטיבות המרחביות ופיקוד צפון).

משבר מלחמת האזרחים הלבנונית השנייה (6-1975): סיוע ישראלי ישיר לנוצרים

חדירת ארגוני הטרור הפלסטיניים לדרום לבנון העצימה את האיום על תושבי גבול הצפון וישוביו בשלהי שנות ה-60'. בתגובה לחדירות לישובים ישראלים סמוכי גבול, שפגעו קשות בתחושת הביטחון האישי והלאומי הישראלי, בוצעו פעולות פשיטה של צה"ל בגזרה המזרחית של הדרום, "הפתחלנד", באזור ערקוב או בגזרה המערבית באזור מישור החוף, שנועדו לשבש את ההתארגנויות של המבצעים. כישלון מאמצי ישראל בשנת 1968 ללחוץ על ממשלת לבנון לפעול נגד הארגונים הפלסטיניים (מהיעדר רצון או יכולת), ולחץ בינלאומי על ישראל, הביאו לגיבוש מדיניות תגובתית ללחימה בטרור, שעיקרה פעולות סיכול מבוססת מודיעין. למרות המהלכים ההתקפיים, ולאחר מספר אירועי חדירה קטלניים ליישובי הגדר וכ - 170 אירועי ירי רקטי בצפון רק בשנת 1974,⁹⁰ הוחלט על שיפור יכולת ההגנה בגבול באמצעות שיפור הביטחון השוטף, שהביאה, ביו היתר, להקמת שתי חטיבות מרחביות שנשאו באחריות לביטחון השוטף בגבול. החטיבה הראשונה, "עוצבת ברעם", היא חטיבה מרחבית 300, הוקמה בדצמבר 1974 וקיבלה אחריות על הגזרות המערביות והמרכזיות כולל ג'בל עאמל. המפקדה מוקמה בבירנית, ומפקדה הראשון היה אל"ם בנימין "פואד" בן אליעזר, שפיקד על החטיבה בעת הקמת מובלעות ההגנה בדרום. החטיבה השנייה, "עוצבת חירם", היא חטיבה מרחבית 769, קיבלה אחריות על שיפולי ג'בל עאמל - רכס רמים וכל הגזרה המזרחית עד לחרמון.⁹¹ מפקדה בשנת 1976 היה אל"ם יוסף קולר, ומפקדתו שכנה במשטרת צפת, אם כי היה לה גם חדר פיקוד קדמי בצומת גיבור ליד קריית שמונה.⁹² שתי החטיבות פעלו בכפיפות ישירה למפקד פיקוד הצפון, אלון רפאל "רפול" איתן, לימים הרמטכ"ל.⁹³ לצד שיפור יכולת ההגנה בגבולות, פעל צה"ל לשיפור הכיסוי המודיעיני באזור הצפון, בדגש על האיום הפלסטיני בדרום לבנון. במסגרת פעולות אלה, יחידה 504, המתמחה בהפעלת מקורות אנושיים, הפעילה בסיסים מבצעיים בגזרות דרום לבנון וסוריה

⁹⁰ יהודה ואלך (עורך), **אטלס כרטא לתולדות מדינת ישראל – עשור שלישי**. (ירושלים: כרטא ומשרד הביטחון, 1983), עמ' 141.

⁹¹ זוהר, 2013. [ראיון]

⁹² קולר, 2013. [ראיון]

⁹³ רביד וגם קולר, 2013. [ראיונות]

במאמץ לאתר ולזהות איומי טרור פוטנציאליים מצד הארגונים הפלסטיניים, או סיענים לבנוניים מקומיים, לרבות שיעים או סונים. מפקד המרחב שפיקד על בסיסי 504 בצפון הארץ בתקופה זו היה סא"ל יאיר רביד-רביץ,⁹⁴ שמפקדתו הייתה במשטרת צפת, קומה אחת מעל למפקדת חטמ"ר 769. ממטתו בתל אביב פיקד על יחידה 504 אל"ם י. סימון, שהיה בקשר תדיר עם המרחב הצפוני. גם ר' אמ"ן, אלוף שלמה גזית, וגם הרמטכ"ל, רא"ל מרדכי "מוטה" גור, נכנסו לתפקידם בתחילת 1974. שניהם היו מינויים שנעשו לאחר, ויש שיאמרו בעקבות, דו"ח ועדת אגרנט, שהתמקד בשיקום צה"ל והיערכותו למלחמה נוספת עם סוריה ומצרים.

קבלת ההחלטות הישראלית

הפרספקטיבות שיעיצבו את ההתנהלות הישראלית במיזם הסיוע האינטגרטיבי לאוכלוסייה המקומית (סאל"ם) בדרום לבנון בשנת 1976 הושפעו מהמתח שהתחולל בין שתי הגישות העקרוניות המנוגדות לגבי לבנון – הסתייגות מכל מעורבות או תמיכה במעורבות משמעותית. כאמור, גישות אלה ליוו את התפתחות המדיניות הישראלית כבר משנות ה-30, עת תרה ישראל אחר בעלי ברית בקרב המיעוטים הלא מוסלמים, "ברית המיעוטים", שנמוגה במחצית השנייה של שנות ה-50. ההידרדרות הביטחונית בגבול הצפון בראשית שנות ה-70 שאחרי "ספטמבר השחור", העמקת מלחמת האזרחים בלבנון והתפרקות הצבא הציפה שוב לדרג המדיני והצבאי את סוגיית לבנון. איבוד השליטה במדינה והחשש הגובר מכך שהפלסטינים וארגוני שמאל מוסלמיים אנטי-ישראליים יינצלו את חלל המשילות להתבססות על קו הגבול, חידדה את השאלה סביב מידת המעורבות הישראלית הנדרשת בלבנון. לאורך השנים, בבסיס החשיבה הישראלית, סביב בעיות שונות בזירה הלבנונית, היה חיפוש מתמיד אחר כתובת אחראית מולה תוכל ישראל לנהל יחסי הרתעה, דו-שיח שיאפשר קביעת "כללי משחק", מבלי להידרדר לעימות צבאי.⁹⁵ שלוש פרספקטיבות עיקריות עצבו את הדיון הישראלי לגבי דרום לבנון - הפרספקטיבה האסטרטגית שחתרה לשינוי

⁹⁴ יאיר רביד-רביץ, חלון לחצר אחורית – תולדות קשרי ישראל עם לבנון, עובדות ואשליה. (יהוד : אופיר ביכורים, 2013), עמ' 25.

⁹⁵ Yair Evron, War... p. 29.

המצב בלבנון לטובת ישראל, הפרספקטיבה האופרטיבית שביקשה לשמר את הסטאטוס קוו בלבנון ולמנוע חדירת כוחות עוינים לישראל, והפרספקטיבה הטקטית שביקשה למצות את ההזדמנויות לשיפור יכולות ההגנה או האיסוף בגבול.

הקבוצה המצומצמת והמנוסה בנושאי ביטחון לאומי שדנה בסוגיה הלבנונית ובמורכבותה במהלך חודשי המשבר, כללה את ראש הממשלה רבין, שרי החוץ והביטחון אלון ופרס, השר גלילי, הרמטכ"ל מוטה גור, ראש המוסד חופי, ונציגי משרד החוץ והביטחון.⁹⁶ הוויכוח האסטרטגי לגבי לבנון ניטש בין שני מחנות שהחזיקו בגישות שונות. גישה אחת, בה דגל שר החוץ, יגאל אלון,⁹⁷ ביקשה לפעול לשינוי המצב הפוליטי בלבנון באמצעות כריתת ברית עם הנוצרים⁹⁸ ולכל אורך המשבר התנגדה בתקיפות להכנסת כוחות סורים ללבנון, משום חשש מחציית "קו אדום" ישראלי של הכנסת צבא ערבי זר למדינה שכנה, וכן מחשש פגיעה בנוצרים.⁹⁹ מול ראייתו האקטיביסטית של השר אלון היה ראש הממשלה רבין, שהסתייג מכל התערבות צבאית ישראלית בלבנון. בבסיס רתיעתו של רבין היה החשש מפגיעה ביחסי ישראל עם ארה"ב, חודשים ספורים לאחר משבר ה"הערכה מחדש" (reassessment), בשל הפוטנציאל לפגיעה בדיאלוג עם מצרים, אחרי חתימת הסכם הביניים. חשש נוסף שהיה לרבין נבע מהירתעות בסיסית מהסתבכות צבאית בכלל ובלבנון בפרט, שלא היוותה איום ממשי על ביטחונה של ישראל, אלא רק על יישובי הצפון.¹⁰⁰

הפרספקטיבה האופרטיבית נשענה בעיקרה על ראיית עולם ושיקולים צבאיים, ויוצגה בעיקר על ידי הרמטכ"ל, רא"ל מוטה גור. לתפיסתו, שני סוגי איומים הכרוכים זה בזה היו אתגרם המרכזי של צה"ל וישראל – האחד,

⁹⁶ Ibid, p. 31.

⁹⁷ אבנר יניב, **פוליטיקה... עמ' 308**.

⁹⁸ פרופ' עברון כותב ששר החוץ אלון תמך גם בכריתת ברית עם השיעים, שהינם הרוב בדרום לבנון. אין עדות תומכת לטענה, ואף מצטייר להיפך - שר החוץ היה ממוקד בברית ישראלית-נוצרית בשנים 1976-77. לא מן הנמנע כי ספרו של עברון, שנהנה מגישה מלאה לשר אלון, ושנכתב בשנת 1987 עת היה ברור שהברית הישראלית-נוצרית קרסה לחלוטין וישראל מצאה עצמה מתמודדת עם תנועת חזבאללה השיעית, נועד, בין היתר, לנסות לשרטט את השר אלון באופן מאוזן יותר. ר':

Yair Evron, **War...** p. 33.

⁹⁹ Ibid, p. 49.

¹⁰⁰ Ibid, p. 39.

שימור הביטחון השוטף מול איום הפח"ע בגבולות, והשני, שימור הגמישות הישראלית בהפעלת הכוח, ובפרט, מניעת היווצרותן של שתי חזיתות, ובכל מקרה שימור היכולת לתקוף את סוריה מהאגף המערבי. מול אפשרות של חדירת צבא ערבי זר ללבנון, "הקו האדום" הישראלי משנות ה-50, הרמטכ"ל התנגד עקרונית, אך שינה את עמדתו לקראת מאי 1976, ותמך בכניסת הסורים ללבנון משום שהעדיף כינונה של כתובת מדינית וצבאית אחראית שתביא לסיום המשבר הלבנוני.

תמונה מס' 2: הדיון בדרג המדיני - צבאי הישראלי (מרס - יוני 1976) - שאלת כניסת כוחות סוריים ללבנון ותמיכה במובלעות ההגנה בדרום לבנון

הגיבוי האמריקאי והירדני למהלך הסורי והחתימה ליציבות בלבנון, בשילוב עם הרצון הבסיסי להימנע מכל התערבות ישראלית צבאית במדינה, שכנעו לבסוף את הדרג המדיני בישראל לאפשר את הנוכחות הסורית בלבנון. בפועל, הסורים לא רק פעלו לייצובה של לבנון וסייעו לנוצרים נגד הפלסטינים והשמאל המוסלמי והמהפכני, אלא, בסופו של דבר, הם אלה שנמתחו בין

שתי חזיתות (מול לבנון ומול ישראל) ללא יכולת אגבור או תגבור אפקטיבי, והחלו לשקוע בנוף הלבנוני.¹⁰¹

בפרספקטיבה הטקטית החזיק הדרג שהתניע את הקמת המגע עם האוכלוסייה מעברו השני של הגבול, כאמצעי לשיפור יכולותיו הקיימות, הן לייעול בט"ש בגבול, מניעת הסתננות חוליות פח"ע, הן כאמצעי איסוף, התרעה על פיגועים וליצירת הזדמנויות לגיוס מקורות במרחב.¹⁰² אלמנט נוסף שעיצב את הדיון על המענה למשבר לבנון, ובכלל זה על מיזם הסיוע לאוכלוסיית הדרום בלבנון, היה הרגש והמחויבות האישית. על אף הקושי הרב שקיים בהערכת מקומו ומשקלו של הרגש בתהליכי קבלת החלטות בכלל, ובמיוחד בכאלה הקשורים לסוגיות אנושיות אינטימיות, ניתן בכל זאת לראות כי תהליך הקמת המיזם הלבנוני הדרומי היה רווי היבטים רגשיים. החובה המוסרית הבסיסית לסייע לאחר בעת צרה, ההזדהות עם האחר הנלחם על ביתו, מחויבות לגמול על סיוע מהעבר, ובמיוחד הזדהות חזקה עם היצירה שהחלה קורמת עור וגידים במעבר הגבול, כל אלה השפיעו, גם הם, על קבלת ההחלטות בעניין אישור המיזם. אנשי השטח מיחידה 504 ומהחטיבות המרחביות, אלוף הפיקוד, שר הביטחון, אנשי המוסד, כל שותפי החזון הללו, שפעלו מתוך תחושת שותפות במעשה נאצל, מוסרי וחיוני חברי יחדיו, כל איש מהאינטרסים שלו, לכלל מחשבה משותפת שהוליד את מיזם הסיוע הדרומי לאוכלוסייה המקומית. ראשית הצירים של המיזם, היה בפרספקטיבות טקטיות ואופרטיביות אך עם הצטרפות אנשים נוספים והבנת עומק הפוטנציאל, יתכן אף ללא הבנת המורכבות או המוגבלות של המצב הלבנוני,¹⁰³ גובשה על כתפיו של המיזם מדיניות אסטרטגית שבקשה לשנות את לבנון ולעצבה כבעלת ברית ישראלית.

בחירת קבוצת האנשים שעמדה מאחורי מימושו של המיזם מגלה קבוצה מצומצמת ומלוכדת של גורמים בעלי מידה רבה של היכרות, הזדהות ותלות הדדית. מפקד פיקוד הצפון, אלוף איתן, הכיר אישית את שני מפקדי החטיבות המרחביות ומינה אותם אישית לתפקידם. מח"ט 769, אל"ם קולר,

¹⁰¹ Ibid, p. 20.

¹⁰² רביד, 2013. [ראיון]

¹⁰³ יאיר רביד-רביץ, חלון... עמ' 119-122.

היה צנחן ותיק ששירת בעבר עם רפול,¹⁰⁴ ואילו מח"ט 300, אל"ם "פואד" בן-אליעזר, נבחר אישית על ידי האלוף להקמת החטיבה החדשה.¹⁰⁵ שלושת המפקדים הללו היו מאוחדים בדעתם על חשיבות שיפור יכולת ההגנה בגבול, ואבטחת יישובי הצפון. שלושתם היו בעלי נסיון מבצעי מגוון ולשלושתם לא היה כל נסיון עבודה עם אוכלוסייה מקומית ערבית. שני אנשי המודיעין הבכירים ששירתו באזור הצפון והיו אחראים להקמתו וביסוסו של המיזם, היו סא"ל רביד, ששימש כמפקד המרחב הצפוני של יחידה 504, וסגנו, רס"ן זוהר. מפקד המרחב, רביד, חלק את אותו מבנה מפקדה עם מח"ט 769, אל"ם קולר, במשטרת צפת – אם כי בקומות שונות. הקשר בין מפקד המרחב לבין אלוף הפיקוד היה מצומצם מאוד בחודשים שלפני הקמת המיזם, אך סגנו, רס"ן זוהר, הכיר היטב את מח"ט 300, אל"ם בן-אליעזר, מימי סיירת שקד. היכרות זו סייעה מאוד בהידוק היחסים בין יחידה 504 לבין חטיבה 300 בשלביו הראשונים של המיזם.

מיזם הסיוע האינטגרטיבי לאוכלוסייה המקומית בדרום לבנון – רקע

תהליך התהוותו של מיזם הסיוע האינטגרטיבי, צבאי ואזרחי, לאוכלוסייה המקומית (סאליים) בדרום לבנון כלל שלוש קבוצות רכיבים קריטיים, שאפשרו את היווצרותו והפיכתו לכלל מפעל מבצעי ייעודי. הרכיבים הקריטיים היו:

- א. **הרכיבים המניעים:** קשב ורצון לבחון את הפוטנציאל, הכרה באיום משותף, היכרות אינטימית, אמון הדדי והנהגה מקומית חזקה.
- ב. **הרכיבים המאיצים:** גיבוי טקטי של הפיקוד הצבאי בקו המגע, ביחידה 504 ובחטיבות המרחביות 300 ו-769, גיבוי של המפקד הצבאי הבכיר במרחב, מפקד פצ"ן, וגיבוי אסטרטגי ברמה הממונה הצבאית והמדינית.
- ג. **הרכיבים המסייעים:** תמיכה לוגיסטית רציפה, נגישות פיסית לאוכלוסייה והסדרה לאומית ואזורית שמצמצמת את התחרות על נטיות האוכלוסייה המקומית.

¹⁰⁴ קולר, 2013. [ראיון]

¹⁰⁵ אריק הנינג, פואד – כנגד כל הסיכויים. בנימין בן אליעזר: הדרך והחזון. (תל אביב: למשכל, 2005), עמ' 49-50.

תהליך המעבר ממיזם טקטי צנוע ומאולתר למפעל מערכתי אינטגרטיבי, תוך שמונה חודשים, התחלק לארבע תקופות עם שני צמתים קריטיים משני מגמה:

השלב הראשון, מודעות (שלהי 1975 – מרס 1976): השלמת הסכם ביניים עם מצרים והעמקת המשבר בלבנון לצד קשב לאומי ישראלי נמוך למשבר המתרחב בלבנון שהתאפיינה בקשב מודיעיני מוגבר להזדמנויות הגלומות מהתרסקות המערכות הלבנוניות. ערוצי הקשר, האמון והידע שמשו מצע יציב לשלב הקמת המגע.

צומת ראשונה, הקמת מגע (תחילת מרס 1976): החרפת המשבר בלבנון על רקע התערבות הפלסטינים בלחימה, העמקת המעורבות הסורית בלבנון והתרסקות צבא לבנון בדרום, הגבירו את האיום הפוטנציאלי על גבול ישראל. יוזמה מקומית של הנהגה נוצרית בקליעה, שניהלה קשרים רבי שנים עם ישראל, יצרה הזדמנות טקטית במפגש גבול מאולתר. היענות והירתמות הגורמים המודיעיניים והצבאיים, מפקד מרחב צפון של יחידה 504 ומפקד החטיבה המרחבית המזרחית 769, שניהלו מו"מ עם אמ"ן ומפקד פצ"ן להיענות לבקשת הסיוע של המקומיים להעברת נשק, הובילו להירתמותו של מפקד פצ"ן, האלוף איתן, למיזם.

השלב השני, הרצה והתרחבות (שלהי מרס - יוני 1976): דיאלוג ישראלי – סורי עקיף בתיווך ארה"ב (ובהמשך ירדני) דן במרחב האינטרסים המשותף בלבנון - סיום מהיר של המשבר, הסבת פגיעה קשה בפלסטינים ובמחנה השמאל המהפכני, שימור הנוצרים ככוח מאזן והכרה סורית באינטרסים הביטחוניים של ישראל בלבנון ("הקו האדום") תוך התחייבות שלא לחדור לדרום לבנון, שמשו רקע לגיבוי הדרג הצבאי והמדיני הישראלי במיזם הדרומי. המיזם נתפס כאמצעי יעיל למניעת חדירת גורמי פח"ע לאזור הגבול וככלי לשימור הקשרים עם הנוצרים ללא נוכחות צבאית ישראלית בלבנון. בתקופה זו בוצעו סיורי בדיקת היתכנות והפגנת מחויבות מול הנוצרים בבירות ובמובלעת ההגנה המקומית בקליעה-ח'רבה, הוקמה תשתית לוגיסטית ותכנון המיזם התרחב גם לגזרה המערבית, מובלעת רמיש ובנותיה ועלמא א-שעב.

צומת שנייה, פרסום מדיניות "הגדר הטובה" (יולי 1976): מבצע החילוץ המוצלח באנטבה וכניסה לשנת בחירות לנשיאות ארה"ב פתחו בפני ישראל

מרחב הזדמנויות חדש. במקביל, הדיאלוג הישראלי - סורי בצל הפלישה הסורית לבנון, היוו מצע נוח להצהרת שר הביטחון, שמעון פרס, ב-19 יולי על מדיניות "הגדר הטובה". ההצהרה היוותה שיא הירתמותו של הדרג המדיני למיזם ותחילת מיסודו.

השלב השלישי, התבססות והתפכחות ראשונית (אוג' - אוק' 1976): ההבנות עם סוריה ועם ההנהגה הנוצרית בבירות היוו רקע לתחילת המעבר ממיזם מאולתר למפעל ממוסד, ולמחשבות ראשוניות של פצ"ן על יצירת "חגורת ביטחון" לאורך הגבול. בתוך כך, שודרג דרג הפיקוד במובלעות, ולראשונה נכבש כפר נוצרי, מרג' עיון. בתקופה זו מוסדו הקשרים האזרחיים עם תושבי דרום לבנון (לרבות פתיחת סניף דואר ב"גדר הטובה") והסיוע הצבאי, במסגרתו נפתח ציר תגבור דו-סטרי מבירות לדרום לבנון, נפתח מחנה אימונים ללוחמים בדרום ושופרה השליטה בין המובלעות באמצעות חיבור המובלעות לכביש הצפון. לצד ההישגים, שני אירועים המחישו את מגבלות המיזם ויכולת ההרתעה הישראלית - טבח שבוצע בכפר השיעי חנין על ידי לוחמים נוצריים שהובאו מבירות, ובתגובה, כיבוש הכפר הנוצרי עישיה, שקיבל סיוע מישראל למרות הימצאותו הרחק מהגבול, על ידי כוחות פלסטיניים ושיעים.

השלב הרביעי, מיסוד והקמת יחידת אד"ל (נוב' 1976): השלמת ההשתלטות הסורית על לבנון והכרתה של דמשק באזור דרום לבנון כמרחב השפעה ישראלי. בתוך כך, העמקת התובנה הישראלית כי המיזם נהפך למאמץ קבוע, הביאה לחידוש הוויכוח בתוך הצבא על האחריות לביצועו. הסתייגותו של ר' אמ"ן מהמשך תמיכת המודיעין במיזם, הביאה להקמת יחידה ייעודית של פצ"ן ב-1 נובמבר 1976, יחידת אזור דרום לבנון (אד"ל). במקביל, בתיאום עם ההנהגה הנוצרית שודרג הפיקוד על שתי הגזרות - המזרחית בפיקוד רס"ן סעד חדאד, והמערבית בפיקוד רס"ן סאמי שדיאק.

מיזם מובלעות ההגנה המקומיות בדרום לבנון: שלב ראשון (שלהי 1975 - מרס 1976), מודעות

אירוע התפרקות אחיזתו של צבא לבנון בדרום לבנון בליל ה-8-9 במרס 1976 היה האירוע הדרמטי שהתניע את מיזם מובלעות ההגנה המקומיות. קרבות מלחמת האזרחים בלבנון שהתרחשו בצפון המדינה, ובייחוד סביב בירות,

החל מתקרית עין רמאנה באפריל 1975, לא הקרינו משמעותית על שגרת חייהם של תושבי הדרום. המחצית השנייה של שנת 1975 התאפיינה בחשש גובר של תושבי הדרום מהידרדרות המצב הביטחוני כתוצאה מהחרפת הקרבות והרחבתם גם לאזור הבקאע.¹⁰⁶ חששם של התושבים התגבר עוד יותר עם התערערות לכידותו של צבא לבנון, שחדל לשמש כמאחד לאומי ששרד את מלחמת האזרחים של 1958 באמצעות נקיטת ניטרליות. הפעם, קציני צבא נוצרים החלו להשתתף בקרבות יחד עם הכוחות הלבנוניים בבירות ולשוב ליחידותיהם בדרום כשרוח לחימה עדתית בעורפם.¹⁰⁷ התרחבות האלימות והסלמתה, במיוחד לאור הצלחות המחנה המהפכני – שמאלני באזור בירות ודמור, הניעו מאמצי התארגנות עצמאיים של הנוצרים וניסיון לגיבוש מסגרת צבאית אחודה שכונתה "הכוחות הלבנוניים". הפרגמנטציה של החברה הלבנונית לא פסחה הפעם על הצבא, וכשה, על לחמיו בני העדות השונות, אולץ להילחם במורדים, התפרקות הייתה רק עניין של זמן. ב-21 בינואר 1976, כתשע מאות חיילים סונים מחטיבת השריון מס' 1 שהוצבה בבקאע, בהנהגתו של סגן אחמד אלח'טיב, סירבו להיאבק במורדים סונים אחרים, וערקו מהצבא הלבנוני. פעולה זו הניעה מחשבה בקרב סגל הפיקוד הנוצרי של פוג' מס' 1, שמטהו הוצב במרג' עיון, על הצורך להתארגנות מקומית עדתית.¹⁰⁸ הניתוק מבירות והיעדר יכולת ועניין של ההנהגה הנוצרית בבירות לסייע לנוצרים בדרום לבנון (למרות שיגור משלחות בקשת סיוע) הביא את הנוצרים ששרתו בפוג' 1 לשקול חלופות, ובעיקר לבחון כיצד נערכים להגנה על המשפחות שלהם בכפרים הנוצריים בדרום לבנון.¹⁰⁹ התהליך שנמשך כחודשיים, וכלל הקמת "צבא לבנון הערבי" (צל"ע) בפיקוד סגן אלח'טיב על בסיס העריקים המוסלמים, גרם לנטישה הדרגתית של בסיסי צבא לבנון בדרום לבנון לאורך גבול ישראל כתוצאה מהיעדר פיקוד, הססנות והיעדר מוטיבציה של החיילים.¹¹⁰ בתחילת חודש מרס הלך והתהדק הכיתור על מרג' עיון הנוצרית, והניתוק מבירות הפך מוחלט. כוח מצליע

¹⁰⁶ מסלם, 2013. [ראיון].
¹⁰⁷ שם.

¹⁰⁸ Beate Hamizrachi, *The Emergence...* p. 53.

¹⁰⁹ מסלם, 2013. [ראיון].

¹¹⁰ Beate Hamizrachi, *The Emergence...* p. 60.

השתלט על אלחיאם בפיקוד קצין מקומי, מחמד עקיל,¹¹¹ מהלך שאיים על מרג' עיון ממזרח, וימים לאחר מכן כוח נוסף של צלי"ע תפס את רמת ארנון מעל לברך נהר הליטאני, השולטת על מרג' עיון מצפון-מערב. השתלטות זו השלימה את ניתוקה של העיר מהצפון, לרבות שליטת כוח צלי"ע על גשר החירדלה החיוני לחציית הליטאני בתנועה צפונה. יתר על כן, תפיסת רמת ארנון כללה גם את תפיסת הבופור, מבצר צלבני ששלט על כל הגזרה המזרחית של דרום לבנון, וסמוך אליה נתפסה גם סוללת ארטילריה בינונית (טווח של כ-20 ק"מ) בשוב ארנון. הניתוק הפיסי מהצפון, היעדר יכולת לקבל סיוע מיחידות צלי"ב המתפרקות, היעדר עניין מצד בירות, והאיום באש על מרג' עיון המחישו לסגל פוג' 1 במפקדה כי גורל המחנה נחרץ.¹¹² במהלך יום ה-9 במרס נודע לסגל כי אין בכוונת מפקד הפוג', קולונל נאיף אלקלס, להילחם למרות שקציניו הציעו להתארגן להגנה ולתפוס שטחים שולטים באזור מרג' עיון.¹¹³ לאור מידע התרעתי על התקפה קרובה של צלי"ע על הכפר, קיבל סגל הפוג' הנחייה ממפקדו לא לעשות דבר, שכן צפויה להגיע תגבורת מכוחות "צאעקה" (כוחות פלסטיניים פרו סוריים שפעלו בלבנון בתקופה מלחמת האזרחים), והציע לכל המעוניין חופשה של 48 שעות.¹¹⁴ בעדותו של רס"ר בדימוס עיד מסלם נמסר, כי במהלך שעות הלילה כשהבינו שהמפקד אינו מתכנן להגן על כפריי הנוצרים, החלו להתארגן לוחמי הפוג' הנוצרים להגנה עצמית. הרס"ר מסלם, בן הכפר קליעה הסמוך, שהוביל את ההתארגנות, גורס כי זכה לגיבוי מצד מי ששימש אז כרמטכ"ל צלי"ב, גנרל חנא סעיד, אף הוא בן הכפר קליעה שהנחה אותו "לרוץ ולהגן על הכפר!".¹¹⁵ מסלם, בסיוע נגדים וקצינים נוצריים מפוג' 1, וכנראה בשיתוף פעולה גם מצד קצינים מוסלמים מסויימים שיעים ודרוזיים, ארגן שיירה שהחלה לנוע בחסות הליל ממרג' עיון לקליעה, מרחק של כ-5 ק"מ. השיירה שכללה כ-100 לוחמים נוצרים, מספר זחל"מים, "זלדות", 2 טנקי AMX, מקלעי נ"מ, מרגמות 120 מ"מ ומספר משאיות "ריו", הגיעה לקליעה בשעות הבוקר של ה-10 במרס. בבוקר המחרת הסתלקו צפונה לבירות אחרוני קציני וחיילי פוג' 1

¹¹¹ מסלם, 2013. [ראיון]

¹¹² Beate Hamizrachi, *The Emergence...* pp. 55-56.

¹¹³ מסלם, 2013.

¹¹⁴ Beate Hamizrachi, *The Emergence...* p. 56.

¹¹⁵ מסלם, 2013.

של צ"יב שלא נשארו להגן על המובלעות הנוצריות, ועימם סגן מפקד הפוגי רס"ן סעד חדאד.¹¹⁶ בכפר, התושבים התארגנו להגנה והקימו שתי ועדות לניהול ענייניהם - ועדה אזרחית בהשתתפות ראש הכפר, מורים והכומר, וועדה צבאית בהשתתפות אנשי הצבא שהצטרפו לכפר.¹¹⁷ קליעה הנוצרית נותרה מכותרת, מוקפת כוחות צ"י"ע ומנותקת מהכוחות הנוצריים בצפון המדינה. מדרום, שכנה ישראל, וסיוע פוטנציאלי.

אנשי מרחב צפון של יחידת האיסוף 504 עקבו אחר ההתרחשויות בלבנון ובמיוחד אחר התפרקות צ"יב באזור הגבול. המרחב, שהיה מודע לעומק השינויים המתרחשים מעבר לגבול, בשל מגעים אינטימיים עם אנשי דרום לבנון ובמיוחד בני הכפר קליעה (באמצעותם הוא גיבש גם את תמונת המודיעין אודות בירות), החל להצביע על איומים ועל הזדמנויות אזוריות כבר בתחילת 1976. מפקד המרחב, סא"ל יאיר רביד-רביץ, ציין כי כבר בסוף שנת 1975 גבר זרם המידע שהצביע על האפשרות כי צ"יב צפוי להתמוטט, ושבסיסיו יתפסו על ידי גורמי פח"ע פלסטיניים. לחשש זה הצטרפה ההערכה שכוחות סוריים, או לפחות גורמי מודיעין, ינצלו את חלל המשילות האזרחית והיעדר השליטה הצבאית להיערכות בדרום לבנון.¹¹⁸ סא"ל רביד החליט לשתף את מטה היחידה בהערכותיו והמלצותיו למיצוי ההזדמנות שהלכה והתהוותה בלבנון. ב-12 ינואר 1976 הוא שיגר נייר עמדה אישי למפקד היחידה, אל"ם יגאל, וביקש ממנו להעביר את המכתב לעיונו של ראש אמ"ן, האלוף שלמה גזית.¹¹⁹ המכתב נמסר למפקד היחידה וככל הנראה אכן הועבר לעיון ר' אמ"ן. עם זאת, אין ודאות כי הנייר עורר פעולה כלשהי באמ"ן.¹²⁰ המכתב, שמשרטט את תמונת המודיעין האסטרטגית בלבנון ופורש את ההשלכות הנרחבות של ההידרדרות בלבנון על ביטחונה של ישראל, מהווה אינדיקציה כי אנשי יחידה 504 היו מודעים וקשובים להזדמנויות שהשינויים בלבנון יצרו ובעיקר למחיר של היעדר פעולה. נראה כי המודעות והקשב של אנשי המודיעין נבעו בעיקר מהרצון לדעת מה קורה עם האנשים מעבר לגבול, עם המידע ממקור ראשון שהיה ברשותם אודות השכנים, עם יכולתם לתקשר

¹¹⁶ Beate Hamizrachi, *The Emergence...* pp. 57, 64; [ראיון] 2013, וגם מסלם,

¹¹⁷ מסלם, 2013. [ראיון]

¹¹⁸ יאיר רביד-רביץ, *חלון... עמ' 63*.

¹¹⁹ שם.

¹²⁰ סימון, 2013. [ראיון]

עיימם ואפשר גם מתוך דאגה כנה ליכולתם לבצע את משימת האיסוף שלהם ולמקורותיהם מעבר לגבול. מכתבו של רביד מעניין, משום שהוא משרטט את האופציות לפעולה לאור הזדמנויות שהלכו והתהוו בגבול, ומשום שנראה שהיווה מעין מצפן להתנהלות המרחב שלושה חודשים מאוחר יותר. המסמך, מעבר לשיקוף תפישת העולם של הדרג המבצעי שזיהה את הפוטנציאל למינוף המצב בדרום לבנון, מצביע על חזון פרקטי.

המסמך מציג ארבעה פרמטרים שצפויים לאפיין את המיזם שרביד ומפקד החטיבה המרחבית, אל"ם יוסף קולר, יתניעו בגזרה המזרחית של דרום לבנון במרס - **עיתוי מול חלל משילות, העמדת חלופה, איום משותף והענקת סיוע רלוונטי לאיום.**

שאלת העיתוי מול איבוד השליטה וערעור המשילות בלבנון היא הראשונה במעלה לטענת רביד. הוא מדגיש כי **לישראל אין את הפריבילגיה להשקיף על המצב ותו לא.** היעדר פעולה מצד ישראל, לדידו, עלולה להחמיר את האיום הנשקף ממחנה השמאל המוסלמי והארגונים הפלסטיניים, וחדירתו לשטחי ישראל. מצב כזה יחייב את ישראל להתערב צבאית להרחקת האיום, פעולה שתגבה מחיר בקורבנות אדם. על כן, רביד ממליץ לפעול למניעת היווצרות האיום, באמצעות פעולה מדינית וכלכלית מבעוד מועד, כשהעלויות עודן נסבלות.

הפרמטר השני שרביד מתייחס אליו הינו העמדת חלופה לתושבים הנוצרים של דר"ל. לדעתו, בהיעדר חלופה צפויים הנוצרים להיכנע בפני האיום, או במקרה הקיצון להינגף. רביד ממשיך וטוען כי במידה וישראל לא תהווה חלופה מועילה, הנוצרים יחפשו מענה במקום אחר וישראל תאבד הזדמנויות לשותפות מועילה. הוא אינו מציין זאת, אך במשתמע עולה פה סוגיית האופציות העומדות בפני הנוצרים, שבהיעדר ברירה סביר כי יפנו לסורים או לגורם ערבי אחר. מצב כזה עלול לכרסם בהשפעה הישראלית בלבנון, לפגום בכיסוי המודיעיני ולהגביר את האיום הפוטנציאלי על ישראל.

האיום המשותף הינו הפרמטר המשמעותי הנוסף שרביד מציג בנייר שלו, אותו הוא מגדיר כמרחב האינטרסים המחולל את המפגש בין שני שותפים להבנה, הסכמה ועסקה. ישראל והנוצרים היו מאוחדים ברתיעתם ממחנה השמאל המוסלמי והארגונים הפלסטיניים - הנוצרים מחשש לאיבוד מעמדם בלבנון, וישראל משום הסיכון שבהיווצרות מדינת עימות. שימור האינטרס

המשותף היווה תנאי בסיסי לקיום השותפות והסרתו באחת תערער את המשך קיומו.

סיוע רלוונטי היווה פרמטר חיוני לשימור ולפיתוח השותפות. רביד מציע כי ישראל תספק ציוד צבאי ללחימה ו"מטריה מדינית" להרתעת הסורים מהתערבות צבאית. מתן סיוע רלוונטי, כזה שיפתור בעיה אקטואלית, היווה תנאי בסיסי לקיום השותפות ולשימורו. הפסקת התמיכה או היעדר הצורך מצד אחד השותפים בתפוקות השותפות גם הם צפויים לערער את השותפות ואף לסיימו.

כאמור, מסמכו המרתק של רביד מציג תפיסת עולם יוזמת התרה אחר הזדמנויות בצד השני, במרחב עליו היה אחראי, לבנון.

המגעים בין גורמי מודיעין ישראלים לבין נציגי המחנה הנוצרי, בעיקר מול כמיל שמעון, נמשכו גם עם שוך מלחמת האזרחים הראשונה בשנים 58-1957. הקשר עם שמעון נשא בעיקר אופי מדיני לצורכי הבנת המתרחש בפוליטיקה הלבנונית, שמירת פוטנציאל השפעה בלבנון באמצעות אישי מפתח ואיסוף מודיעין בסיסי ואופרטיבי. איום הפח"ע הפלסטיני בשנות ה-70, שחייב מודיעין לסיכול טרור, העלה שוב את חשיבותו של האיסוף המודיעיני מול גורמי ביטחון הפנים והצבא הלבנוני, לצד גיוס מקורות פלסטיניים ואחרים. בדומה לסיוע הישראלי שניתן בשנת 1958 לכמיל שמעון במהלך מלחמת האזרחים הראשונה, גם בשנים 1975-1976 מילאו הכפר קליעה ומשפחת פרנסיס המארונית תפקיד מרכזי בקשרי לבנון – ישראל.¹²¹ במקביל לקשרים המסועפים וארוכי השנים שניהלו אנשי אמ"ן עם תומכי כמיל שמעון דרך דרום לבנון, התניעה מלחמת האזרחים הקמות מגע ראשוניות מצד תומכי "הפלנגות", מאנשי פייר גימיל, עם ישראל באירופה.¹²² קשרים אלה לא הניבו תוצאות קונקרטיות והם השתלבו לבסוף בערוץ הקשר המרכזי שהתפתח בדרום לבנון. ההידרדרות במצב הביטחוני בלבנון והעצמת האיום על הנוצרים הביאו את ישראל לשוב ולסייע לנוצרים באמצעות העברת נשק כבר בסוף 1974.¹²³ העברת הנשק התבצעה בצורה חשאית באזור עמק עיון,

¹²¹ רביד, 2013; זוהר, 2013; סימון, 2013. [ראיונות]

¹²² זאב שיף ואהוד יערי, **מלחמת שולל**, (תל אביב: הוצאת שוקן, 1983), עמ' 43-42; Beate Hamizrachi, **The Emergence...** p. 63.

¹²³ סימון, 2013. [ראיון]

באמצעות הטמנתו במיקום מוסתר. הקשרים שנמשכו לכל אורך שנת 1975 ולתוך 1976, היו קשרים מודיעיניים בעיקרם, אך גם כללו התייעצויות ועדכונים הדדיים. התפרקות פוג' 1 במרג' עיון במהלך ה-10-9 מרס היוותה את התפנית בהתפתחויות בדרום לבנון - ובפועל, את המעבר מפעילות ישראלית חשאית לפעילות גלויה.¹²⁴

מיזם מובלעות ההגנה המקומיות בדרום לבנון: אירוע ראשון (12-10 מרס 1976), הקמת מגע

יצירת המגע הראשוני בין אנשי דרום לבנון הנוצרים לבין כוחות צה"ל אירעה כ-48 שעות בלבד אחרי התפרקות פוג' 1 וצבירת אחרוני הלוחמים הנוצריים בכפר הנוצרי-מארוני קליעה. בשעות הבוקר של ה-10 מרס גילה סיור של צה"ל מכתב בערבית שהוצמד לאבן ונזרק על דרך הטשטוש הסמוכה לגדר המערכת באזור כפר כילא השיעית, במקום שכונה מאוחר יותר "שער פטמה".¹²⁵ הפתק נכתב על ידי איש צל"ב שביקש לתאם פגישה לילית במקום.¹²⁶ מספר ימים קודם לכן נודע לאנשי מרחב צפון של יחידת 504 כי בימים הקרובים צפויה פנייה לסיוע ישראלי מצד אנשי צבא לבנוניים.¹²⁷ גם בקרב אנשי צל"ב היה ידוע על פניות מצד ישראל ובמסגרת זו נודע לנגדי פוג' 1 בימים האחרונים של קיום הפוג' כי קצין ישראלי באזור נבי אלעודי פנה לקצינים מהפוג' ומסר להם כי "אם תתארגנו תבואו לדבר!".¹²⁸ בצהרי ה-10 במרס פנו בני משפחת פרנסיס מקליעה לנגד צל"ב, רס"ר (Adjutant chef) עיד מסלם, שהוביל את הפינוי ממרג' עיון לקליעה ובקשו שהוא יסע בלילה לגדר להיפגש עם ישראלים. ככל הנראה, משפחת פרנסיס, בעלת הקשרים העמוקים עם ישראל, ארגנה את הקמת המגע בגדר,¹²⁹ הם שתיאמו את המפגש באמצעות האבן שנזרקה על דרך הטשטוש והם שסמנו את הנציג הלבנוני הנוצרי. מפקד החטיבה המרחבית 769, אלי"ם יוסף קולר, סגנו, סא"ל שמואל "שמיל" גולן, ואנשי 504, מפקד המרחב סא"ל יאיר רביד-רביץ ומפקד בסיס, המתינו בלילה ב-"שער פטמה" לפגישה עם איש צל"ב. סביר להניח

¹²⁴ Beate Hamizrachi, *The Emergence...* p. 64-65.

¹²⁵ יאיר רביד-רביץ, חלון... עמ' 65.

¹²⁶ רפאל איתן, סיפור של חייל, (תל אביב: ספריית מעריב, 1985), עמ' 151.

¹²⁷ רביד, 2013. [ראיון]

¹²⁸ מסלם, 2013. [ראיון]

¹²⁹ זוהר, 2013. [ראיון]

שהם נערכו לפגישה בעלת אופי מודיעיני והתכוננו למשימת בירור גיוס פוטנציאלי. עיד מסלם הגיע ברכב פולקסווגן, ירד ממנו לבוש מדי צל"ב, זחל מתחת לגדר המערכת וניגש לשוחח עם המשלחת הצבאית הישראלית.¹³⁰ השיחה הראשונה עסקה בבירור המצב בקליעה מצד הישראלים ובקשת סיוע צבאי מצד הנוצרים, "רס"ר עיד ציין כי מטרת בואם לפגישה עמנו היא לבקש שמדינת ישראל תסייע להם להגן על כפרם מפני התקפה צפויה של אויביהם, שהם גם אויבינו."¹³¹

הישראלים ענו לעיד כי על כפרו להיערך להגנה, וכי בינתיים עליהם לקבל הנחיות מהרמות הממונות בנוגע לבקשת הסיוע. הצדדים קבעו להיפגש למחרת בלילה, ואף סוכם פק"ל חבירה - הישראלים יאירו בזרקור פעמיים ממטולה לקליעה לאימות קיום הפגישה.¹³²

הנגד מסלם חזר לקליעה, עדכן על הפגישה והעריך כי הישראלים יאותו לבקשת הסיוע.¹³³ המח"ט, קולר, ומפקד המרחב, רביד-רביץ, פעלו במהלך ה-11 מרס, כל אחד מול מפקדיו, לאשר את המשך הפגישות ואת תכולת הסיוע. רביד עדכן את מטה 504 בתל אביב¹³⁴ וקולר נדרש לשתי שיחות עם מפקד פצ"ן עד שקיבל אישור לערוך את הפגישה השנייה ולתאם עם הנוצרים סיוע ארטילרי.¹³⁵

למחרת בלילה נערכה הפגישה השנייה שנועדה לתיאום הסיוע הארטילרי, הוכנו שתי מפות סיוע אש, הוסדרו נהלי קשר, סופק מכשיר קשר מדגם 25 לנוצרים, ניתן ייעוץ צבאי על אופן ההיערכות להגנה על שני הכפרים מול התקפה אפשרית מצפון וממזרח ודירת המפגשים של יחידה 504 במטולה הוסבה לחמ"ל סיוע לנוצריי קליעה והכפר הסמוך ח'רבה. הדירה, ששוכנת ברחובה הראשי של מטולה – רח' הראשונים 34,¹³⁶ שמשה כמרכז התיאום של מיזם הסיוע בכל שלבי ההקמה הראשוניים ועד למיסודו בשלהי 1976 ואוישה על ידי אנשי יחידה 504 לשם מתן מענה מידי לפניות הנוצרים.

¹³⁰ ש.ם.

¹³¹ יאיר רביד-רביץ, חלון... עמ' 67.

¹³² מסלם, 2013. [ראיון]

¹³³ ש.ם.

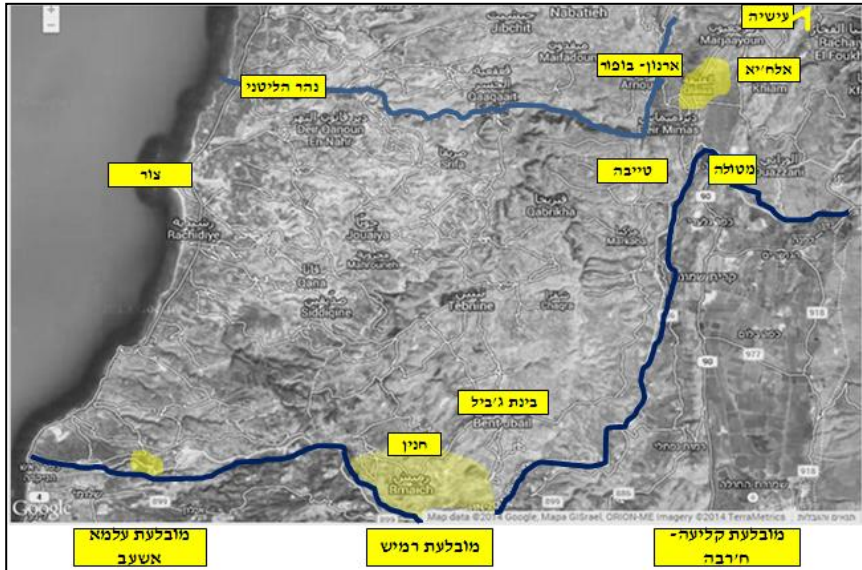
¹³⁴ רביד וגם סימון, 2013. [ראיונות]

¹³⁵ יאיר רביד-רביץ, חלון... עמ' 67; וגם זוהר, 2013; וגם רביד, 2013; וגם קולר, 2013.

[ראיונות]

¹³⁶ זוהר, 2013 [ראיון]; וגם חדשות ערוץ 2, 13.01.2012.

תמונה מס' 3: אזור ההתרחשות של מיזם הסיוע האינטגרטיבי לאוכלוסייה
המקומית בדיר"ל

נהלי התקשורת מול הנוצרים כללו קשר אלחוטי, כולל בדיקות קשר כל שעה עגולה, ומחמ"ל המיזם במטולה נמתח בהמשך קשר קווי לגדוד שאמור היה להפעיל בעת הצורך את סוללת הארטילריה הישראלית התורנית.¹³⁷ כך, בפועל, עצבו שני המפגשים את המשך הקשר בין ישראל ללבנוניים בתקופה זו - סיוע מנגד ישראלי, ללא התערבות צבאית ישירה בלבנון. לצורך זה נקבעו נהלי תקשורת, אופני תיאום וחבירה וכן נקבע איש קשר מול ישראל. לתפקיד התנדב הרס"ר עיד מסלם שעמד בחודשים הראשונים של המיזם בראש הגנת שני הכפרים הנוצרים, קליעה וחירבה, ותואר על ידי רביד כך: "[הוא] היה איש צבא מרשים, הופעתו מסודרת והוא בעל גיוונים צבאיים לעילא. בכל מגעיו עמנו התגלה כפטריוט לבנוני גאה וניכר היה בו כי ביטחון אנשי כפרו ורווחתם בראש מעייניו".¹³⁸

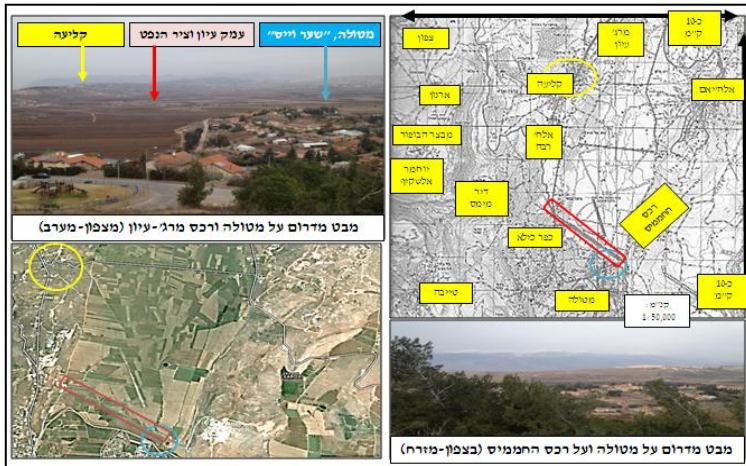
תכולת מיזם הסיוע בהובלת אנשי 504 וחטמ"ר 769 התגבשה במהלך כחודש,

¹³⁷ יאיר רביד-רביץ, חלון... עמ' 38.

¹³⁸ שם.

עד לחודש אפריל. בשלושת השבועות שעברו מהקמת המגע בשער פטמה ועד להרחבת המיזם לגזרה המרכזית של דרום לבנון, התקיימו שלושה תנאים מרכזיים למימוש המיזם: הירתמותו של המפקד הצבאי הבכיר במרחב - מפקד פצ"ן, הסדרת אופן ותכולת הסיוע האינטגרטיבי שכלל תמיכה הומניטארית, כלכלית וצבאית, וקביעת הבנות אודות גבולות השותפות.

תמונה מס' 4: מרס 1976, מרחב עמק עיון.

תמונה מס' 5: סביבת מטולה. אתרי התנעת מיזם הסיוע

מפקד הפיקוד, האלוף איתן, הסתייג תחילה מהרעיון הבסיסי של סיוע לשכנים הערביים ונרתע במיוחד מהבקשה הלבנונית לקבלת נשק לשיפור יכולת ההגנה על שני הכפרים. פניית הלבנוניים הראשונה הועברה לאישורו, אך נפסלה. רק אחרי פניה נוספת הוא השתכנע, אך גם אז התנה את אישורו באספקת נשק אישי ישן, רובים אנגלים-קנדיים מדגם "לי אנפילד", וכ-10,000 כדורים.¹³⁹ אינדיקציה לתהליך ההירתמות המשמעותי שעבר האלוף איתן ליוזמה המקומית ניתן לראות בספרו, "סיפור של חייל" משנת 1985, בו הוא מתאר את תפקידו המרכזי בהקמתו, הרצתו ומיסודו של הקשר עם הנוצרים בדרום לבנון. יתר על כן, איתן מעיד בספרו כי המפגש הראשוני עם רס"ר מסלם בוצע בהשתתפותו, וכך גם במפגש השני, במהלכו הוא אף ביצע סיור בכפר קליעה.¹⁴⁰ העדויות מיתר המשתתפים הישראלים במיזם מעלות כי רפול אכן דחה בתחילה את הרעיון, אולם עם היחשפותו אליו בהעברת הנשק הראשונה, הוא נרתם אליו באופן מלא, עד כדי תפישתו את המיזם כ-"private business" שלו.¹⁴¹

מפגש העברת הנשק הראשון, שנערך כשבוע לאחר שני מפגשי הקמת המגע, היווה אירוע משמעותי הן בהקשר להירתמותו של רפול, והן בשל הסמליות שבהעברת נשק לשכן. שיקולי הצד הישראלי בחימוש הלבנוניים היו מורכבים. ראשית, ישראל כבר ספקה בעבר נשק ללבנוניים, אם כי באופן חשאי ומבוקר למשטר עצמו (כמיל שמעון בשנת 1958), או לתומכיה החשאיים של ישראל בלבנון. שנית, כלל לא היה ברור כי הנוצרים יוכלו לבלום התקפה מצד המוסלמים או הפלסטינים, מה שעשוי היה לחייב את ישראל להתערב לטובתם ולמשוך את ישראל לתוך ה"בוץ הלבנוני". שלישית, אספקת נשק לעדה מסוימת, הנוצרים, מייצרת, בהגדרה, מתח עם יתר העדות, ובמיוחד עם השיעים שהינם הרוב בדרום לבנון. לאור זאת, נראה כי הוחלט שהעברת הנשק תיעשה בהדרגה ובאופן חשאי ככל הניתן. מפגש העברת הנשק נערך בנוכחותו של מפקד פצ"ן, סמח"ט 769, סא"ל שמואל "שמיל" גולן, סגן מפקד המרחב של יחידה 504, יעקב זוהר, ומפקד הבסיס הרלוונטי, יגאל אגסי. לצורכי הסתרה ובטחון שדה הוחלט כי העברת הנשק,

¹³⁹ קולר, 2013. [ראיון]

¹⁴⁰ רפאל איתן, סיפורו... עמ' 151.

¹⁴¹ גולן, 2013. [ראיון]

ובכלל, כל ההעברות בהמשך ייעשו לא באזור שער "פטמה", הסמוך לכפרים שיעים וצמוד לכביש הצפון, אלא יועתק ליער וייס בפאתיה המזרחיים של מטולה; המשאית הלבנונית תיסע מקליעה דרך עמק עיון ותיצור קשר עם כוחותינו ב"שער וייס", דרך ציר הנפט.¹⁴² רפול תיאר את המפגש עם הנגד מסלם כך: "הגיע חייל לבנוני מבוגר, לבוש מדים, חיוור ומרעיד מפחד. נוצרי מהכפר קליעה, רב-סמל בצבא לבנון ומבקש: צבא לבנון מתפרק, אין מי שיגן עליהם מאימת המוסלמים והמחבלים, המבקשים את נפשם. הוא מקליעה ומספר בשבח כפרו שאנשיו עזרו לפני מלחמת השחרור בהברחת ילדים יהודיים מסוריה לישראל. נשק הם מבקשים, שיוכלו להתגונן מפני אויביהם... המלצתי באוזני הרמטכ"ל לתת להם נשק ומזון בסיסי. קיבלתי אישור לתת להם רובים אנגליים, תחמושת ורימונים וכן קמח, שמן וסוכר. זה היה הצעד הראשון במערכת של קשרים ענפים עם הנוצרים ועם העדות האחרות בלבנון."¹⁴³

רביד מתאר את תהליך הירתמותם של קציני צה"ל למיזם כאירוע קרדינאלי בהצלחת מהלך שיתוף הפעולה עם הנוצרים. הסיוע הצבאי היה הכרחי למימוש חלק נכבד מרכיבי שיתוף הפעולה, ובכלל זה גם אספקת המזון והענקת הטיפול ההומניטארי שעיקרו היה שירותים רפואיים לאנשי הדרום. וכך מציג זאת רביד, מי שהיה אחראי בפועל על קידום הקשר עם הכפרים הנוצריים בדרום: "האיש, נוסף להיותו לוחם ותיק וקשוח, היה איכר חשדן שלא בטח בערבים. לא התעמק בניואנסים ובעובדה שמדובר בנוצרים ואף התבטא בעניין זה בסגנון בוטה...לאחר שנפגש רפול פעמים אחדות עם רס"ר עיד ועם אנשי צבא לבנוניים נוספים מקליעה, שינה את דעתו מהקצה אל הקצה והפך חסיד נלהב של הקשר ואף דחף להרחיבו. לדעתי, השינוי שחל בגישתו נבע מהתרשמותו מעקשנותם של אנשי קליעה, שהיו ביסודם איכרים כמוהו, מהיאחזותם בקרקע ומנכונותם להילחם."¹⁴⁴

עדויות נוספות לשינוי ביחס של מפקד פצ"ן למיזם אפשר לראות בעדויותיהם של מפקד וסגן מפקד החטיבה המרחבית 769, בהן הם סיפרו על תגובתו של רפול לבקשה להעביר נשק לאנשי הדרום: "עדכנתי את רפול שהחבריה

¹⁴² זוהר, 2013. [ראיון]

¹⁴³ רפאל איתן, סיפורו... עמ' 151.

¹⁴⁴ יאיר רביד-רביץ, חלון... עמ' 70.

רוצים 10,000 כדורים. המלצתי לתת להם והסברתי שהמדובר בהזדמנות לכוון מערכת התרעה בעזרת הנוצרים. הוא ענה לי, "לא מוכן!", לא מוכן שייהרגו לי את יוסי גולדברג (ראש הביטחון השוטף במטולה)".¹⁴⁵

הד נוסף לשינוי שעבר על המפקד הצבאי הבכיר נשמע גם אצל מפקד מרחב צפון של יחידה 504, רביד-רביץ שטען כי רפול "לא היה בעניינים הומניטאריים, רק רצה לפגוע בפלסטינים וראה פה הזדמנות".¹⁴⁶ אחרי פרק זמן מאוד קצר השתנה יחסו של רפול גם כלפי רביד, כפי שמעיד האחרון: "לפני תחילת הקשרים עם לבנון היו פגישותיי עם רפול מועטות, אך לאחר שהאיש נכנס לעובי הקורה בקשר הלבנוני, פתח את דלתות לשכתו ואף את ביתו בתל עדשים בפניי ודרש להיות מעודכן בכל התפתחות".¹⁴⁷

הירתמותו של רפול למיזם, עד כדי הזדהותו המלאה עם היצירה כיצירתו, אפשרה את התפתחותה המהירה של תכולת שיתוף הפעולה, ותוך כחודש כללה את כל שלושת אופני הסיוע לאוכלוסייה המקומית:¹⁴⁸

א. **סיוע צבאי** שהחל בסיוע ארטילרי והמשיך בהעברות נשק חסויות דרך "שער וייס".

ב. **סיוע רפואי** שהחל בטיפולים נקודתיים בגדר באמצעות הצבת אמבולנס, המשיך בהקמת אוהל מרפאה ולקראת אפריל כלל אשפוז חולים בבית החולים בצפת.

ג. **סיוע בתחום הכלכלה** שכלל בשלב ראשון העברת מצרכי מזון בסיסיים ממחסני צה"ל, המשיך בהעברת רשימת קניות לאנשי יחידה 504, אותן הם עשו בחנויות העיר התחתית בחיפה, והמשיך, תוך מספר חודשים מועטים, במתן עבודה ואישורי כניסה בישראל. יודגש, כי כל העברות מצרכי המזון וקניית המזון מומנו על ידי אנשי הכפרים, ובהמשך, כשהפועלים הלבנוניים עבדו בישראל הם תרמו גם לכלכלת יישובי הצפון ובמיוחד מטולה.¹⁴⁹

¹⁴⁵ קולר וגם גולן, 2013. [ראיונות]

¹⁴⁶ רביד, 2013. [ראיון]

¹⁴⁷ יאיר רביד- רביץ, חלון... עמ' 71-70.

¹⁴⁸ זוהר וגם רביד, 2013. [ראיונות]

¹⁴⁹ זוהר, 2013. [ראיון]

כך, תוך כחודש ימים, בגיבוי נלהב מצד מפקד פצ"ן והירתמות מלאה של מפקדי חטמ"ר 769, הניע מרחב צפון של יחידה 504 מיזם סיוע משמעותי לנוצרים בכפרי קליעה וחירבה; מיזם סיוע מערכתי אינטגרטיבי שכלל סיוע אזרחי וצבאי לשיפור יכולת ההגנה המקומית.

האלמנט השלישי והקריטי בהרצת המיזם היה גבולותיו. ההיגיון הבסיסי שעמד ביסוד המיזם היה האינטרס המשותף. בשלב זה, המרחב המשותף בין האינטרסים הישראליים לבין אלה של הנוצרים המקומיים היה ברור - הישראליים יעניקו סיוע אינטגרטיבי על מנת לסייע למקומיים להגן על עצמם מול אויבם המשותף של שני הצדדים, המוסלמים והארגונים הפלסטיניים. הנחת יסוד מרכזית של השותפות נגעה לעצם יכולתם של המקומיים לבלום או להרחיק איומים מגבול ישראל, במידה ויקבלו את סיועה של האחרונה. רפול, באחת מפגישותיו עם הלבנונים, הסביר זאת בצורה הבאה: "ישראל תעזור להם להילחם במחבלים... לא נבטיח לכם מה שאיננו יכולים או איננו רוצים לקיים. לא נילחם בשבילכם. עליכם לדעת זאת. אבל נעזור לכם כמיטב יכולתנו כדי שתהיו מסוגלים להילחם בעצמכם. איננו רוצים שום חלק מלבנון ולא נרחיק אתכם ממולדתכם ולא נכפה עליכם שום עמדה וגישה, שהן טובות לנו, אם אתם תגידו שהן רעות לכם. יש לנו אינטרס משותף: להיאבק במחבלים, וכדי לקיים מאבק משותף זה, ניתן לכם כל מה שבידינו לתת."¹⁵⁰ חודש אחד עבר מהפגישה הלילית ליד שער פטמה, והמיזם לסיוע האינטגרטיבי לאוכלוסייה המקומית בגזרה המזרחית של דרום לבנון הניח אדנים לשותפות אסטרטגית משמעותית עם הנוצרים בלבנון.

חלק ג': סיכום

תובנות על מימוש מיזם סיוע אינטגרטיבי, צבאי ואזרחי, לאוכלוסייה מקומית (סאל"ם)

מאמר זה ניסה לזקק, באמצעות מקרה מבחן זה, מה הם הפרמטרים להקמה ותחזוק של מיזם סיוע אינטגרטיבי, אזרחי-צבאי, לאוכלוסייה מקומית (סאל"ם). הסיכום יתמקד בשרטוט מסגרת לתפישת הפעלה של מיזם מבצעי

¹⁵⁰ רפאל איתן, סיפורו... עמ' 153.

ייעודי שכזה, תוך הצבעה על הפרמטרים הקריטיים למימוש ולסיום מפעל אנושי מורכב שכזה.

סריקת החומר הביבליוגרפי והחומר התורתי של צבאות וארגונים זרים לא הניבה מסגרת תפישתית להגדרת מיזם הסיוע הייעודי שישראל יזמה בשנת 1976, שעיקרה תמיכה לאוכלוסייה סמוכת גבול למניעת חדירת אויב. החומר התורתי האמריקאי הרשמי מציג מושג המכונה, סיוע הגנה פנימי – סה"פ (FID – Foreign Internal Defense), וראשיתו במאמצי הסיוע האמריקאים אחרי מלחמת העולם השנייה. עם זאת, תפיסה זו נכתבה לראשונה רק בשנת 1962, בתקופת ממשל קנדי:

"Foreign Internal Defense (FID) is the participation by civilian and military agencies of a government in any of the action programs taken by another government or other designated organization, to free and protect its society from subversion, lawlessness, insurgency, Terrorism and other threats to their security. The focus of US FID efforts is to support the host nations (HN's) internal defense and development (IDAD), which can be described as the full range of measures taken by a nation to promote its growth and protect itself from the security threats described above... US military support to FID should focus on assisting an HN in anticipating, precluding and countering threats or potential threats and addressing root causes of instability".¹⁵¹

בראייה הגלובאלית האמריקאית נעדרת ההתייחסות לאוכלוסייה מקומית כקהל היעד וסמיכות גיאוגרפית בין האוכלוסייה הנתמכת למדינה התומכת. אולם, נראה שבבסיס הסה"פ האמריקאי ישנה חתירה לקשור את מאמץ הסיוע לאינטרס אסטרטגי של פיתוח החברה, המהווה, בראייתם, בלם מרכזי למניעת חוסר יציבות וכאמצעי לקידום דמוקרטיזציה. יחד עם זאת, בקרב אנשי מערך "הכוחות המיוחדים" (Special Forces), על רקע אילוצי תקצוב ומול האיומים המתהווים באזורי נמוכי משילות בעולם, הולכת ומעמיקה ההבנה שסה"פ אינו רק אמצעי אסטרטגי, אלא בראש ובראשונה כלי מרתיע ומונע:

¹⁵¹ FID, 2010, IX.

"Rather than continuing to rely on expensive, high technology forces that react only after a threat has become manifest, we must meet future challenges by increasing employment of effective means of prevention and deterrence. Foreign Internal Defense (FID) provides our country with a capability that is neither enemy focused nor reactive in nature but instead is oriented on mutual security cooperation".¹⁵²

התייחסותו של גנרל סקוליק לסה"פ מעניינת משום שהוא מציין מפורש את הממד המונע והמרתיע של מאמץ סה"פ. הוא נמנע מלהתייחס להיבט פיתוח החברה או הדמוקרטיזציה, ומדגיש את סוגיית המרחב המשותף כתנאי קריטי להצלחת המאמץ. בחינת הגדרות האמריקאים, להם ניסיון מגוון במאמצי סיוע לאוכלוסייה מקומית, מצביעה על מודעות הולכת ומעמיקה בקרב מפעילי הכוח האמריקאים בפוטנציאל הטמון במאמצי סה"פ, ביחוד במהלך תקופת "טלטלה". יתר על כן, גישה זו מצביעה על הבנה אמריקאית כי שימור ופיתוח יכולות ייעודיות מעין אלה מועילות יותר בסיטואציות בהן אין אויב וודאי בעין, ותכלית הפעולה היא מניעה והרתעה.

אולם, בניגוד לעיסוק האמריקאי, סאל"ם¹⁵³ הינו מהלך מערכתי שנמנע מכל שאיפה או חתירה לשינוי אסטרטגי של החברה או האוכלוסייה. הכוונה המרכזית היא לזהות ולאתר מצבים מורכבים ולנצל את הסיטואציה המורכבת לטובתם ההדדית של שני הצדדים ובתוך כך מיצוי האינטרס המשותף לעיצוב המרחב המדובר. מדובר ב"עסקה" בין שני צדדים על בסיס מרחב הסכמה משותף והבנה כי הפרתה תביא את ישראל לכדי פעולה בשטחם ללא התחשבות בהם. כפי שסיכם זאת תא"ל (במיל') אפרים סנה, מפקד אד"ל השני, "בבסיס העניין, מציאת מרחב משותף ויצירת אינטרס משותף... יצירת מצב בו האוכלוסייה מעוניינת שהשת"פ עם ישראל יימשך.

¹⁵²Bennet S. Sacolick (MG), "Persistent Engagement: Why Foreign Internal Defense is Important," *Special Warfare*, July-September 2011, p. 43.

¹⁵³ בניגוד להמשגה האמריקאית הקושרת בין יציבות ביטחונית לפיתוח ושינוי חברתי אסטרטגי במסגרת מאמצי מדיניות חוץ מקיפים והמכונה Foreign Internal Defense (FID), הצעתנו המובאת במאמר זה היא להמשגה מבצעית החותרת ליצירת מרחב אינטרסים בין אוכלוסיות שכנים ללא כוונת התערבות במרחב השכן, "הספר", וללא כוונה לשינוי חברתי עמוק. לאור זאת, סאל"ם לא יכונה באנגלית FID אלא IAID - Integrative Adjacent Internal Defence.

אם האוכלוסייה לא מעוניינת היא בהכרח תסייע לגורמי פח"ע כנגד ישראל. השאלה היא כיצד, הופכים אוכלוסייה לתומכים. ופה מדובר בניהול המתח בין מאזן הכדאיות לבין מאזן האימה:

א. **מאזן הכדאיות**, כלל עבודה בישראל, שרות רפואי... העיקר, יצירת ביטחון יחסי. אפשר היה לעבוד והילדים היו מוגנים.

ב. **מאזן האימה**, גביית מחיר מהאנשים שפעלו בשת"פ עם גורמי הפח"ע.¹⁵⁴

האבחנה כי האוכלוסייה המקומית מהווה את מרכז הכובד של מאמץ הסיוע היא חיונית להבנת התחבולה המצויה בבסיס התפישה - היכולת למנף אינטרסים מקומיים לצרכי מדינת ישראל. לאור זאת, ההמלצה להגדרתו של סאל"ם הינה:

מאמץ סיוע אינטגרטיבי לאוכלוסייה מקומית (סאל"ם) הינו מהלך לאומי ממוקד בזמן ובמרחב, שנועד, באמצעות סיוע אזרחי וצבאי אינטגרטיבי, לחזק את יכולתה של אוכלוסייה מקומית לבלום חדירת גורמים עוינים לה ולמדינת ישראל למרחבה.

היתרונות הגלומים בתפיסה נוגעים במאמצי עיצוב הסביבה הישראלית, חיטכון בכוח, ניצול יתרון יחסי והצדקה מוסרית של סיוע לשכן חלש.

א. **חיסכון בכוח** נוגע להפעלה נקודתית של יכולות, ברובן הומניטאריות וכלכליות ("הפעל כסף כמערכת נשק", כדברי הגנרל פטראוס¹⁵⁵), אך גם צבאיות, להעמקת ההגנה באזור הגבול, הן לצורכי איסוף והתרעה, הן לצורכי לחימה. החלופה הצבאית המוקבלת תחייב השקעת כוחות משמעותיים במשימות הגנה ואבטחה וסביר שתוביל להתערבות צבאית משמעותית מעבר לגבול, פלישה ואפשר גם כיבוש המטיל נשיאה באחריות לשטח ולתושבים.¹⁵⁶

ב. **ניצול היתרון היחסי** נוגע ליכולתה של ישראל להקרין עוצמה מאזור הגבול לתוך שטח המדינה השכנה. הן באמצעות הרתעת חדירת גורמי

¹⁵⁴ סנה, 2013. [ראיון]

¹⁵⁵ David H. Petraeus, "Multi-National Force – Iraq Commanders Counterinsurgency Guidance," *Military Review*, September – October 2008, p. 210.

¹⁵⁶ ארליך, 2013. [ראיון]

פח"ע, הן באמצעות השימוש בקווים הפנימיים הישראליים המעניקים גיבוי פיסי ומוחשי לאוכלוסייה המקומית הסמוכה.¹⁵⁷

ג. **ההצדקה המוסרית** נוגעת לשני ממדים של פעולת הסיוע הישראלית לאוכלוסייה המקומית, סיוע הכולל גם מתן סיוע בהגנה עצמית כנגד אויב משותף.

1) **הנימוק המוסרי הבסיסי** כלפי חוץ מציג את הסיוע כמחויבות אנושית בסיסית וערכית בעיקר, משפר את תדמיתה של ישראל ואת התחושה הלאומית, ומהווה אמצעי מושך לשותפים פוטנציאליים נוספים.

2) **הנימוק המוסרי המבצעי**, בבסיסו התובנה כי הסיוע ניתן למקומיים ועליהם לדאוג לעצמם. בהקשר זה, קו המדיניות שהתווה ראש הממשלה יצחק רבין בשנת 1976, "נעזור להם לעזור לעצמם", הינו לקח ברור וחד על רקע אירועי עבר מהדהדים, בהם ניסו גורמים דומיננטיים לסייע למקומיים ולבסוף נטלו אחריות ישירה ומלאה על מנת לבצע זאת "בדרך שלנו". כפי שכתב על כך ט' א' לורנס, "אל תנסו לעשות יותר מדי בידכם שלכם. עדיף שהערבים יעשו זאת בצורה מתקבלת על הדעת מאשר אתם תעשו זאת בצורה מושלמת; ... אתם צריכים לעזור להם, לא לנצח עבורם".

תיאור וניתוח הכרונולוגיה של התפתחות המיזם הדרומי הישראלי, שכונה על ידי אנשי יחידה 504 "תקופת מעבר", מצביע על שלוש קבוצות של פרמטרים קריטיים שהביאו להבשלת המיזם למערכה ייעודית ב-1 נובמבר 1976, מניעים, מאיצים ומסייעים.

פרמטרים מניעים: קשב, איום משותף והנהגה מקומית

הפרמטרים המניעים מהווים תנאי בסיסי להוצאת המיזם לפועל, והם שאפשרו את עצם הקמת המגע ובהמשך את הירתמות קציני 504 למהלכי שכנוע וגיוס של המפקדים הצבאיים במרחב פצ"ן:

קשב לאפשרות בה בכלל אפשרי ליזום מהלך מול האוכלוסייה המקומית בלבנון הינו קריטי בהיבט של תפישת העולם, ה- mindset, המודעת לפוטנציאל הבסיסי הקיים בסיוע, וגם ערה להקשר קונקרטי. במקרה של "תקופת

¹⁵⁷ קולר, 2013. [ראיון]

מעבר", ההיכרות עם הצד השני, בעיקר הנוצרי, והמודעות לפוטנציאל שבקשירת קשר עם שכנים היה רכיב מרכזי בתרגום מפגש בגדר להתנעת מיזם ושכנוע וגיוס מפקדים בכירים. עקרונית, מדובר בידע אינטימי על "הצד השני", אך במובן המנטאלי, העמוק יותר, מדובר בהפנמה, עד כדי ידיעה של ממש, כי קיים פרטנר מקומי "בצד השני". הגם שלא מדובר במנהיג המדינה או האזור, ההכרה כי **דווקא בתקופת "טלטלה" ההיגיון המקומי עשוי להיות המסדיר המועיל ביותר הוא הכרה המתלווה לביטחון המודיעיני שיוזעים מול מי פועלים**. נוסף על כך, הקשב מפתח הכרה כי בכל מצב נתון כנראה ישנו "צד שני", גם אם אינו מזוהה, ואילו לנו נותר, בהינתן הרצון והיכולת, רק לאתרו. יודגש, כי היערכות מקדימה לפוטנציאל הקמת מגע, או עידודו, באמצעות הקדשת קשב איסופי מהווה מכפיל כוח שעשוי להוות ההבדל בין סיוע לחיזוק אוכלוסייה, לבין התמודדות עם שטח ללא אוכלוסייה או כזה הנמצא בשליטת גורמי פח"ע.

הימצאותו של **איום משותף** נוגע ללב מאמץ הסיוע, משום שהוא ממוקד בהבנת צרכי האוכלוסייה הסמוכה ופוטנציאל שיתוף הפעולה עמו. במקרה של "תקופת מעבר", החדירה הפלסטינית עוד בטרם "ספטמבר השחור" מ-1970, איימה על האוכלוסייה הנוצרית המקומית. גם השיעים, בחלקם, דחו את הפלסטינים, אך זהות אינטרסים כלכליים והסתייגות השיעים מישראל סייעה לפלסטינים ליצור "שפה משותפת" עימם. התפרקות המדינה הלבנונית וקריסת צל"ב העמידו את הנוצרים בסכנה קיומית מידית, כפי שהומחש בטבח שבוצע בכפר עישיה. **אויב משותף מהווה מניע מרכזי להתנעת מאמץ סאל"ם והוא גם האלמנט החיוני לשימורו לאורך זמן**. כיום, החשש המשותף מקבוצות ג'יהאד עולמי מהווה איום משותף גם למיעוטים, אך גם לאוכלוסיות סוניות רבות במדינות ערב, כולל בסמיכות לגבול ישראל. מינוף, חידוד והבלטת האינטרס המשותף הישראלי עם אותן אוכלוסיות מאוימות, בשעה שעדיין ניתן לבלום את החדירה, נוגע לעיתוי ההתנעה של המאמץ ומתקשר לאלמנט הקשב ולא למנט הבא.

הנהגה מקומית מהווה תנאי בסיסי להתנעת המאמץ. במקרה של "תקופת מעבר" מדובר היה בהנהגה נוצרית וותיקה על בסיס משפחת פרנסיס. בהיעדר עניין או יכולת של ההנהגה המרכזית בבירות, או של הנהגת העדה הנוצרית, לא שמעון ולא ג'ימיל, ועל רקע קריסת צל"ב, פעלה ההנהגה המקומית ליצור

קשר עם ישראל. תקדימי 58-1957 אמנם שמשו מודל, אך גם שנות קיום הקשר המודיעיני הקלו על ההחלטה. בהמשך להקמת המגע, מנגנון ההנהגה האזרחית והפיקוד הצבאי שפעל באמצעות שתי ועדות – אזרחית וצבאית – מהווה מודל מוצלח לרתימה והתגייסות כלל האוכלוסייה. מינוי הנהגה או מפקד צבאי הוא קריטי עבור ישראל, שחייבת כתובת לניהול המו"מ ולגיבוש תכולת העסקה. תקופת הטלטלה ממחישה שגם בהיעדר משטר מרכזי אפשר לאתר נהגה מקומית מועילה ואפקטיבית.

פרמטרים מאיצים: גיבוי צבאי ומדיני מהרמה הטקטית ועד לירושלים

הפרמטרים המאיצים נוגעים בעיקר לגיוס והירתמות של שחקנים בכירים במערכת הישראלית, הצבאית והמדינית. רתימתם וגיוסם של הבכירים (בייחוד של מפקד פצ"ן ושר הביטחון), הם שסייעו להבשלת המיזם ולשילובו במדיניות ישראלית כוללת. בבסיס ההירתמות של השחקנים הבכירים הייתה השותפות ביצירה שהוקמה, הפנמת התועלת האישית או הפונקציונלית וההתלהבות מעשייה היסטורית. בסופו של דבר, מדובר בקבוצה קריטית של פרמטרים שמקורה בלהט ונלהבות השחקנים הבכירים, ומייצרת את התחושה של קבוצת "שותפי חזון" הפועלים לגיוס אלה שטרם "נדלקו". גיוסם של אלה תלוי באופן מובהק במודעות הגורמים המנהלים את הקשר. כאן היה לאנשי יחידה 504 תרומה ייחודית בהבנת הצורך בתחושת היתכנות ההצלחה שהניעה את קציני הצבא ברמת החטיבה לפעול כסוכני גיוס ושכנוע מול המפקדים שלהם, בשפה שהם מבינים ועל בסיס היכרויות עבר ואמון הדדי.

הגיבוי המעשי הטקטי, שבוצע ב"תקופת מעבר" מול מח"ט 769, אל"ם קולר, וסגנו, סא"ל גולן, על ידי קציני יחידה 504 היה קריטי להתנעת המהלך. עצם נוכחות המח"ט במפגש הראשוני והבנתו את הפוטנציאל הטקטי לצרכיו - התרעה נקודתית והעמקת עומק הגנה - היו חיוניים להתגייסותו ולמאמצי השכנוע האישיים שלו מול מפקד פצ"ן, האלוף איתן. אל"ם קולר מונה אישית על ידי מפקד פצ"ן, פעל בכפיפות ישירה אליו והיה בקשר אישי ממושך עימו. הכפיפות, האמון והשפה המשותפת שכנעו את מפקד פצ"ן לאשר למח"ט 769 את הפגישה השנייה עם הרס"ר עיד מסלם ובהמשך שימשו מצע להתגייסותו המלאה של רפול למיזם עד שכוון את היחידה היעודית, אד"ל.

גיבוי המפקד הצבאי הבכיר המרחב היה חיוני להמשך התהליך, על אחת כמה וכמה מול התנגדותם של קצינים בכירים במטכ"ל כדוגמת ר' אמ"ן והרמטכ"ל, שהיה מסויג מהמיזם כולו. מפקד פצ"ן הזדהה עם הלוחמים הנוצרים שנתפסו בראייתו כ"איכרים הנאחזים באדמתם",¹⁵⁸ הבין את הפוטנציאל המבצעי ופיתח תפישה כוללת ליצירת רצועת ביטחון לכל אורך גבול הצפון. רפול, בדומה למח"ט 769, אל"ם קולר, עבר אירוע מכוון שחשף אותו לאנשים "בצד השני" והמחיש לו אישית את התועלת שבמיזם.

גיבוי מדיני אסטרטגי ניתן בעיקר על ידי שר הביטחון, שמעון פרס. שר החוץ, יגאל אלון, אהד גם הוא את רעיון הקשר עם הנוצרים, אך הגדיל לעשות וביקש להוביל שינוי משמעותי יותר בלבנון, לרבות הקמת מדינה נוצרית. השר פרס, שנרתם לרעיון כבר מאמצע מרס, על רקע פגישותיו הדרמטיות עם נציג "הפלנגות", היה חיוני בשכנוע הדרג המדיני, ובעיקר בשכנועו של ראש הממשלה. רבין, שהסתייג מכל קשר עם הנוצרים כבר כמפקד פצ"ן בשנת 1958, במהלך הסיוע הישראלי במלחמת האזרחים הראשונה, ובשל חששו מהתגובה האמריקאית בהקשר הפוליטי והמדיני עם ארה"ב, היה "אגוז קשה לפיצוח". אולם, מגיבוש ההבנות עם סוריה במאי-יוני וההבנה כי ישראל תפיק יתרונות מהמיזם הדרומי בדמות השפעה, תועלת מבצעית ואמצעי להרתעת הסורים, בסופו של דבר - אישר. עם זאת, יתכן והאישור בא בלית ברירה, עם הכרזתו הפומבית של שר הביטחון על מדיניות "הגדר הטובה" ב-19 יולי 1976.

פרמטרים מסייעים: יכולת לוגיסטית לאספקת השירותים, נגישות פיסית והסדרה אזורית

הפרמטרים המסייעים הינם האלמנטים שעיצבו את התהוות התהליך, וביחד עם הפרמטרים המניעים והמאיצים, משלימים את קבוצת הפרמטרים הקריטיים להצלחת התהליך. בחינת שלושת הפרמטרים המסייעים, עם זאת, מצביעה דווקא על נטייתם להגביל את המאמץ, ובמידה מסוימת לשמר את ההיגיון הפנימי שלו כמיזם מבצעי ממוקד תפוקות טקטיות ותו לא:

¹⁵⁸ מעריב, 20.01.1984, עמ' 17.

יכולת לוגיסטית¹⁵⁹, מהווה תנאי מסייע מרכזי לעצם כינון תהליך אספקת שירותים אזרחיים וצבאיים, ונוגעת לשני היבטים - היכולת הפיסית לספק את השרות, והיכולת לזכות בתמיכת המוסד הרלוונטי לספק את השרות, דוגמת משרדי הממשלה. עם זאת, יודגש כי מאפייני הסיוע דווקא צמצמו את העלויות לישראל, היות והנהגת הנוצרים בדרום מימנה את מיזם "תקופת מעבר" בהיקף של כ-100 מליון דולר.¹⁶⁰ יתר על כן, נראה כי הקשרים שהתפתחו בין ישראל לנוצרים אף תרמו לכלכלת ישראל במגוון היבטים - פועלים, מיסוי עבודה, קניות והמרות כספים, שירותי תקשורת וכו'.

הנגישות הפיסית עיצבה את מאמץ הסיוע, העניקה משענת למובלעות ההגנה, וגם שימשה תווך למעבר בין המובלעות, ובין הדרום לבירות. סוגית הסמיכות הפיסית מהווה מאפיין בולט של סאל"ם ומגדירה את תכליתה כאמצעי טקטי-מבצעי לשיפור יכולת ההגנה על הגבול. חשיבותה הקריטית של הנגישות הפיסית הומחשה עם כשילון ניסיון הסיוע לכפר עישה, שלא החזיק בשליטה על הרצף הטריטוריאלי בינו לבין הגבול הישראלי. כשילון זה המחיש ליתר כפרי המיעוטים, ובראשם הדרוזים, עד כמה רציפות השליטה בשטח, עד הגבול הישראלי, מהווה תנאי מרכזי להבטחת מאמץ הסיוע, ושימשה אף כמדד להערכת ההיענות להצעת סיוע ישראלי. מאידך, העמקת החדירה למדינה השכנה מותחת את ההיגיון הפנימי של סאל"ם, הממוקד בשיפור מבצעי סמוך גבול ולא בשינוי אסטרטגי במדינה השכנה. הנטייה להגביר את ההתערבות במדינה השכנה, שבעקבותיה סביר כי ישראל תיטול על עצמה את האחריות הישירה למימוש ההתרחבות, צפויה להגביר את פוטנציאל ההסתבכות הישראלית – כפי שאירע בשנת 1982.

ההסדרה האזורית, אף היא הייתה גורם מסייע לפעילות ישראל בדרום לבנון. העובדה כי סוריה הכירה באינטרסים הביטחוניים הישראליים בדרום ולא התנגדה למדיניות "הגדר הטובה" צמצמה את פוטנציאל החיכוך עם סוריה

¹⁵⁹ עולה השאלה האם נכון היה להקים יחידה ייעודית, אד"ל, או לשמר את ניהול מאמץ הסיוע באמצעות יחידה 504 עם תגבורה בגורמים הנדרשים, כפי שביקש אז אלוף פצ"ן. התנגדותו של ר' אמ"ן הביאה להקמתה אד-הוק של אד"ל, מה שיתכן והגביר את הסבירות לאיבוד מיקוד תכליתה של היחידה, שלימים הפכה ליחידה בעלת מיקוד ישראלי מכוון מבצעים ולא סיוע לאוכלוסייה הלבנונית.

¹⁶⁰ אבנר יניב, **פוליטיקה... עמי** 308.

ומדינות האזור בכלל. היעדר הבנה עם מדינות שכנות, כפי שקרה בהמשך מול סוריה, הערימו קשיים על ישראל.

בחנית מקרה המבחן של "תקופת מעבר", מרס-נובמבר 1976, ניתוח הכרונולוגי ובדיקת רכיביו הקריטיים בכל שש התחנות שסקרנו, מצביעים על **חמש שאלות בקרה מרכזיות** העומדות בראשית הצירים לעיצוב תפישת ההפעלה למיזם סיוע אינטגרטיבי לאוכלוסייה מקומית (סאל"ם). היעדר תשובה חיובית לאחת מהשאלות בשלבים ההתחלתיים של המיזם או בשלבים מתקדמים יותר שלו, מעמידים בספק את כלל תוחלתו. חמש השאלות (שניתן להכלילן בראשי התיבות חאמס"ע) הינן:

- א. **חלל משילות** - האם המשטר המרכזי קרס, או הסיר אחריות מהאוכלוסייה בגבול?
- ב. **אויב משותף** - האם על האוכלוסייה המקומית מאיים אויב כלשהו יותר מכפי שמאיימת עליה ישראל, והאם זהו גם אויבה של ישראל?
- ג. **הנהגה מקומית** - האם יש הנהגה מקומית באזור הגבול ששולטת ברוב האוכלוסייה או מייצגת אותה? היעדר הנהגה צפוי לגרור את ישראל למלא את חלל ההנהגה והפיקוד הצבאי.
- ד. **סדר אזורי** - האם ישראל מתואמת עם המדינות השכנות, שלהן אינטרסים במרחב אליו מופנה מאמץ הסאל"ם?
- ה. **עיתוי הפעלה** - האם הגורמים המאיימים הספיקו להתבסס בשטח שסמוך לגבול, גרמו לבריחת אוכלוסייה או מגייסים אותה (ברצון או בכפייה) לתמוך באינטרסים שלהם?

כאמור, תשובות שליליות לשאלות אלה יעמידו בספק את היתכנות מאמץ הסיוע. כמו בתחילתו של המאמץ, יש חשיבות עליונה לבחינתן גם במהלכו. ברבות הימים, התבססות מיזם דרום לבנון ו"הגדר הטובה" העמידה את ישראל בסיטואציה בה לו נשאלו שאלות אלה, לרובן התשובה הייתה "לא" מוחלט. משנת 1981 ואילך, ובעיקר עם חתימת הסכם טאיף בשנת 1989, ישראל מצאה עצמה מתחרה עם המשטר המרכזי המתהווה והלגיטימי בבירות ועם ההנהגה המקומית החלופית לשיעים בהובלת תנועת חזבאללה,

שנתמכה על ידי המשטר המהפכני בטהראן.¹⁶¹ סיטואציה זו העמידה את ישראל בהתמודדות נגד חתרנות (Counter Insurgency – COIN) ללא כל אינטרס חיוני בלבנון, או כל רצון למלא תפקיד אסטרטגי בלבנון. מלכודת זו הפכה את רצועת הביטחון לנטל בטחוני הולך וגובר. כפי שסיכם אל"ם (דימוס) ראובן ארליך, "רצועת הביטחון" נפלה כי הסתיימה מלחמת האזרחים בלבנון; הוצאת הארגונים הפלסטיניים, הסדרת השהייה הסורית, הפגיעה הקשה בכוחות הנוצרים, התבססות ממשל לבנוני פרו-סורי והתחזקות הגוברת של תנועת חזבאללה, במימון איראן המהפכנית... אותן נסיבות שהיו קיימות במחצית שנות ה-70 הוסרו בשנות ה-90. כך שבעצם, הפלישה הישראלית ב-1982 הניעה את התהליכים שהסירו את ההצדקה לרצועת הביטחון".

האזהרה בעצם העיסוק במאמץ סיוע לאוכלוסייה מקומית היא ברורה – טמון בחובה סיכון לאיבוד שליטה ולהסתבכות בשל ההשקעה האישית הרבה בתהליך ומידת ההזדהות הגבוהה שהיא מייצרת אצל המעורבים בה. הדרמטיות של הקשר עם אויב לא-אויב, השיח האינטימי והקבוצה המצומצמת של המעורבים הם שעלולים ליצור הטייה, ובסופו של דבר - עיוורון. מפקד פצ"ן בתקופת אד"ל, האלוף (במיל) אביגדור "יאנוש" בן-גל, סיפר על כך: "הייתה חבורת אנשים בדרג הצבאי שהיו בקונצנזוס, אני ורפול. האמנו שיש פוטנציאל בשיתוף הפעולה עם המקומיים. היתה לי הסתכלות מעט רומנטית על הנושא. אני זוכר שכשהתמניתי למפקד פצ"ן ב-1977 ביקרתי את חדאד במרג' עיון, בביתו, במרתף עם שקי חול וזכרתי בארנסט המינגווי בספרו "למי צלצלו הפעמונים". זה היה מרתק, יצירתי, להתחכך עם אויב לא-אויב, לא שבלוני... חלק מההנהגה הישראלית ראו את עצמם בנוצרים, שנות המאבק בבריטים... הם אהבו את הנוצרים, זה מהאצ"ל, זה מהלח"י, זה מהפלמ"ח ראה את מקבילו בקרבם בפלנגות. הייתה הזדהות עמוקה. נכון, at the end of the day, הם בגדו בנו, אבל עד אז...".¹⁶²

לסיכום, מאמץ סיוע אינטגרטיבי, צבאי ואזרחי, לאוכלוסייה מקומית (סאל"ם) הינו מכפיל כוח שצפוי לחזק יכולות מבצעיות באזור הגבול. איתור, סימון ומימוש מאמצי סאל"ם פוטנציאליים הינו תהליך מורכב, אך מודעות

¹⁶¹ אברהם טמיר, חייל... עמ' 19, 141, 145-149.

¹⁶² ידיעות אחרונות, 17.01.1984; וגם, בן גל, 2013. [ראיון]

לסכנות, התמקצעות והכשרת מפקדים ומפעילים ייעודיים, תמיכת הפיקוד הצבאי הבכיר וגבוי מדיני, עשויים להעניק לישראל יכולת מבצעית ייחודית, חסכונית בכוח, ואפקטיבית בתחום עיצוב סביבת הספר בגבולות ישראל.

תמונה מס' 6: הקמת מובלעות ההגנה המקומיות בדרום לבנון (מרס-נובמבר 1976) - עיקרי השלבים ורכיבים קריטיים

ביבליוגרפיה

ראיונות

- אל"ים (דימוס) ראובן ארליך. תל אביב, 12.11.2013.
- אלוף (דימוס) אביגדור "יאנוש" בן גל. קיסריה, 14.11.2013. טלפונית, 6.12.2013.
- אל"ים (דימוס) שמואל "שמיל" גולן. כפר סבא, 28.11.2013.
- אלוף (דימוס) שלמה גזית. תל אביב, 2.12.2013.
- אל"ים (דימוס) יעקב זוהר-זבידה. עדי, 9.12.2013. סיור במטולה, 26.12.13.
- אל"ים (דימוס) רס"ר, אג'דנט שיף (דימוס) עיד מסלם. נהריה (עם רביד-רביץ), 9.12.2013.
- אל"ים (דימוס) יגאל סימון. תל אביב, 8.12.2013.
- תא"ל (דימוס) אפרים סנה. הרצליה פיתוח, 31.10.2013.
- תא"ל (דימוס) יוסף קולר. משמר הירדן, 25.11.2013.
- סא"ל (דימוס) יאיר רביד-רביץ. זיכרון יעקב, 21.11.2013. נהריה (עם מסלם), 9.12.2013.

מסמכים

- גוברין, דוד. לבנון-חוברת עזר ומסמכי יסוד. ירושלים: משרד החוץ, 1993.
- רביץ, יאיר. תמיכה ישראלית בנוצריי לבנון. 12 ינואר, 1976.
- Al-Assad, Hafez. Why Syria entered Lebanon-speech. Wikisource. 20 July, 1976.
- Foreign Internal Defense. Joint Publication 3-22. 12 July 2010.
- Foreign Relations of the United States 1969-1976. Volume XXVI, Arab-Israeli Dispute, 1974-1976, Documents 263-292. <http://history.State.gov/historicaldocuments/frus1969-76v26>. 12 July, 2010.
- Foreign Internal Defense. 3-22 (Joint Publication)

עיתונות ותקשורת

- "הארץ", "מעריב", "ידיעות אחרונות".
- "New York Times", "Time".
- ערוץ 2, רוני דניאל (13.1.12). כתבה על יורם המזרחי.

ספרים ומאמרים

- אבי רן, ראובן. *המעורבות הסורית בלבנון (1975-1985)*. תל אביב: מערכות, 1986.
- אבי רן, ראובן. "הייתכן הסדר סורי-ישראלי בלבנון?". תל אביב: *מערכות*, מס' 286, פברואר 1983, עמ' 38-40.
- איתן, רפאל. *סיפור של חייל*. תל אביב: ספרית מעריב, 1985.
- אלון, יגאל. *בתחבולות מלחמה-סוגיות בענייני ביטחון*. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1990.
- ארליך, ראובן. *בסבך הלבנון - מדיניותן של התנועה הציונית ושל מדינת ישראל כלפי לבנון – 1918-1958*. תל אביב: מערכות, 2000.
- ארליך, ראובן. "הסדר הסורי" בלבנון: הפיכת לבנון למדינת חסות סורית בתקופת אסד האב והתרופפות השליטה הסורית בתקופת בשאר הלבן (1975-2005)". תל אביב: מל"מ, 2005.
- אשר, דני. *הפעלת כוח משוריין בהר - המעורבות הצבאית הסורית בלבנון (1975-1976)*. תל אביב: מערכות, 1985.
- בר זוהר, מיכאל. *כעוף החול - שמעון פרס, הביוגרפיה*. תל אביב: ידיעות אחרונות-ספרי חמד, 2006.
- גולן, מתי. *פרס*. ירושלים ות"א: הוצאת שוקן, 1982.
- גור, מוטה. *ראש המטה הכללי*. תל אביב: מערכות, 1998.
- הנינג, אריק. *פואד - כנגד כל סיכויים. בנימין בן-אלעזר: הדרך והחזון*. תל אביב: למשכל, 2005.
- ואלך, יהודה (עורך). *אטלס כרטא לתולדות מדינת ישראל – עשור שלישי*. ירושלים: כרטא ומשרד הביטחון, 1983.
- זיסר, אייל. *לבנון - דם בארזים*. תל אביב: קו אדום-הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2009.
- טמיר, אברהם. *חייל שוחר שלום*. תל אביב: הוצאת עידנים, 1988.

-
- טלאס, מצטפא (עורך). **הפלישה הישראלית ללבנון**. תל אביב: מערכות, 1988.
 - יערי, אביעזר. **"התהליכים שהובילו למלחמת שלום הגליל"**. תל אביב: **מל"מ**, מאי 2012.
 - יניב, אבנר. **פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל**. תל אביב: ספרית פועלים, 1994.
 - לאו-לביא, נפתלי. **עם כלביא**. תל אביב: ספרית מעריב, 1993.
 - לניר, צבי ודוברונסקי, עלס. **פגישות ברשידיה**. תל אביב וירושלים: דביר, 1983.
 - משה, מעוז. **אסד – הספינקס של דמשק: ביוגרפיה פוליטית**. תל אביב: דביר, 1988.
 - מעוז, משה. **ישראל-סוריה סוף הסכסוך?!**. אור יהודה: ספרת מעריב, 1996.
 - סנה, אפרים. **"אזור דרום לבנון - דגם לאזור ביטחון ישראלי"**. *מערכות*, מס' 288, ספטמבר 1983, תל אביב. עמ' 8-2.
 - קוונדט, ויליאם ב'. **עשור של החלטות - המדיניות האמריקאית כלפי הסכסוך הערבי-ישראלי 1967-1976**. תל אביב: הוצאת משרד הביטחון, 1980.
 - רביד-רביץ, יאיר. **חלון לחצר לאחורית - תולדות קשרי ישראל עם לבנון, עובדות ואשליות**. יהוד: אופיר ביכורים, 2013.
 - רבין, יצחק. **פנקס שירות**. תל אביב: ספרית מעריב, 1979.
 - רבין, יצחק. **המלחמה בלבנון**. תל אביב: עם עובד, 1983.
 - שיף, זאב ויערי, אהוד. **מלחמת שולל**. תל אביב: הוצאת שוקן, 1984.
 - שיפר, שמעון. **כדור של"ג-סודות מלחמת לבנון**. תל אביב: עידנים/ידיעות אחרונות, 1984.
 - שפירא, שמעון. **חזבאללה-בין איראן ולבנון**. קו אדום-הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2000.
 - Evron, Yair. **War and Intervention in Lebanon-The Israeli-Syrian deterrence dialogue**. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1987.